

**Дагъустандин
дишегъли 1/2019**

***С праздником 8 Марта,
дорогие женщины!***

Чи гафуна вуч ава?

Эхиримжи вахтара информациядин майданар гзафни-гзаф социальный сетри кунва. Чаз кIан хъайитIани, кIан тахъайтIани, неинки жемиятдин фикирар, гъакI умуми руьгь, гъалар арадал атуниин карда абурун таъсир бес къадарда екеди я. И кардихъ галаз алакълалу яз, республикадин газетри, журналри жуьреба-жуьре сайтра чпин макъалаяр эцигзава, са гъихътин ятIани акцияр, хабарар кyunин серенжемар тешкилзава. Им виридаз малум я, сайтар ахъайзава, кIелзава...

Амма сайтриз акъудзавай информация жемиятди къабулзавай тегьерди, лугьун хъи, чун лап умудсуз авуна: Кеферпатан Кавказдин СМИ-рин лишанлу форумда иштиракуникай Фейсбукда малумарайла – жаваб яз ажугьлу къейдер пайда хъана: низ герек ава форумар; «Дагъустанда йисан виридалайни машгур дишегъли» конкурс тешкилуникай фикир – вири сеперралди куьтгъ хъана, гъавиляй тема тадиз кIевир хъувуниз мажбур хъана... КIевиз таъсир авурди, гуьгъуьнлай чир хъайивал, «Мекъизвай, къацIанвай аял жагъанва. Секинариз жезвач...» текст кхъена, 2-3 йисан яшда авай, шехъзавай аялдин шикил эцигай са дидедин «зарафат» яз хъана. Инсанар и хабар чукIурунин, зенгер авунин гъерекатрик акатна... Са сятдилай хъиз малум хъайивал, им гъакI са зарафат патал авур кьугъун яз хъана!!!

Чахъ вуч хъанва?!! Арадал къезвай вакъияр къалурун патал гъихътин гафар хкъада?! Эхъ, вахтар регъят-бурни туш; эхъ, гъялиз таханвай четин месэляяр гзаф ава, амма им инсанри чпин асул суфат квадардай багна туш эхир. Социальный сетар лагъайтIа, сифтени-сиф-

те инсандин чин, къваларив гвайбурухъ, уьмуьрдихъ галаз адан рафтарвал, психологиядин кьетIенвилер, ахлакъдинни эдебдин ивирар, лакмусдин чарчи хъиз, винел акъудзава.

Бес чаз вуч аквазва? Гъатта дишегълийрини лугьудай гафар дуьз хкъазавач; абурун шит къейдери чпин нагъакъан фикиррикай лугьузва. Заз гзаф маракълу кар ам я хъи, соцсетра сеперар авуниз гъакъван чарасузвал авани?! Са ни ятIа вичиз гъазурнавай нисинин тIуьн вирибуруз аквадайвал соцсетра малумарунин себеб вуч ятIа, зи кьил акъатзавач... Эгер инсандиз тIуьн гъазурунин са хъсан рецептдикай хабар гуз кIанзаватIа – им маса месэла я. Са кIвале яшамиз жезвай инсанрини сада-садаз соцсетра хайи югъ тебрикунайни зи кьил акъатзавач. Халкъдин арада машгур инсанар, иллаки дишегълияр, къацIурдайла, са гъихътин ятIани тади-тIурутIум квай шадвилелди нубатдин фитне чукIурунин гъерекатрин гъавурда акъунни четин я...

Ибур вири хъсан тушир, инсансузвилин, асивилин крар я.

ЧIехи Гогола лагъана: «Гаф намуслувилелди ишлемишна кIанда. Ам инсандиз Аллагъди ганвай еке савкъат я». Дугъриданни, и бажарагъдикай анжах инсандиз пай ганва. Яраб, чна ам зигъинсуздаказ, фагъумсуздаказ, зарларлуздаказ ишлемишун патал ганвайди ятIа?! Соцсетра чи гаф легъзейрин къене дуьнья тирвал чкIизва. Вуч тухузва ада?! Вуч цазва ада?!

Наида КЕРИМОВА

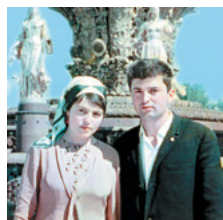
НУМРАДАЙ КIЕЛА:

ДАГЪЛАРИН УЪЛКВЕДИН ЖЕНГЧИ ДИШЕГЪЛИЯР

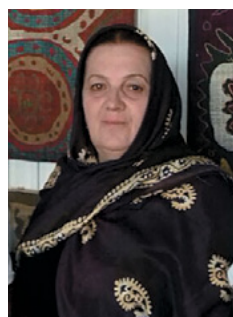

Дагъустандин тарихдин «майданра» сан-гъисаб авачир къадарда пис, амма зурба ва къагъриманвилин сегънеяр-вакъияр кьиле фена. А вакъиярин кьилин ролрикай садни чпиз гзаф азабар акур, амма баркаллу дагъви дишегълияр-дагъустанвияр тамамаруниз мажбур жезвай..... 6

ТАР ДУВУЛРИ КЪАДА

Амма хажалат гуьзет тавур патай атана: гъамиша кIубан, вичин яшариз килигайла жегъилзамай, 2017-йисан январдин вацра вичинни Нурбиятан «къизилдин мехъер» иер мярекатдалди къейд ийиз кIвачин хъанвай Набиюлла денбеден месиз аватна...26

АКЪАЛТИ ТИЙИДАЙ БУЛАХ

- Симгамахидин юкъван мектебдин ученикар за жува кIвалахзавай, эгъуьнна затIар жагъурзавай чкадал экскурсиядиз тухвайвал зи рикIел алама, - суьгъбетзава Зубалжат Гъуьсейиновнади. – Им зи уьмуьрда виридалайни бахтатар макъам тир! 10

ВИЧИН УЪМУЪР СЕГЪНЕДИЗ БАХШНА

Амма Гарсиа Лоркадин пьесадай эцигнавай «Бернарда Альбадин кIвал» тамашада 2004-йисуз вич Бернарда Альбадин къаматда аваз тамамарай роль Фаризатаз виридалайни хушди я. Гъа и ролдай адаз «Дагъустандин лайихлу артист» тIварни гана..... 34

ЧЕХИ ДЕГИШВИЛЕРИН ВИЛИК

Жува хъиз, журналистар яз кваллахзавайбурукай кхъиз четин я, вучиз лагъайтла, абуру ви гъар са гафуниз пешекардин вилерай кьимет гуда. Амма келдайбур чпиз телевиденидин экрандилай аквазвай инсанрихъ галаз таниш авунни чаз важиблу я эхир. Къе чна Гъарун Къурбанован тиварунихъ галай «Дагъустан» РГВК-дин Генеральный директор Елена Тагъировадихъ галаз суьгъбет ийиза: и къуллугъдал адан везифайрикай, ам хкаж хъайи дережайрикай, сифте камуникай, алай девирдин регионрин телевиденидин агалкъунрикай, адан хсуси уьмуьрдин инанмишвилерикай.

– Телекомпанияда дишегъли яз члехи къуллугъдалхъун четиняни?

– Чидач аз, вучиз лагъайтла регъбер итимдиз гьикI ятла, зи фикирдиз къевзвач. (Хъверзава). Зун члалахъ я, эгер вун жавабдарвал авай кас ятла, ваз регъбер хъун четин жеда. Эгер вун сифте нубатда жувавай истемишдайди ятла, ваз гъамиша, гъи пешеда, гъи къуллугъдал алаз хъайитлани, четин жеда.

– И жигъетдай дишегълидин ва, кьилди къачуртла, Куь эвелимжи везифаяр куькай ибарат я?

– Дишегъли сифте нубатда диде я. Идалайни гъейри, чна кваллин яшайиш кьиле тухун лазим я: аялрихъ, гъуьлуьхъ гелкъуьн, хизандин къул хуьн, амай вири дердияр кьиле тухун. Заз жуван хизандиз генани артух фикир гуз кландай – диде-бубадихъ гелкъвез, гъуьлуьн къайгъударвал ийиз, велеризартух фикиргуз. Абур чахъ пуд ава...

Дагъустанвийрин мецел ихътин са гаф ала – намус. Намус вине кьун патал, дишегъли гзаф крарив агакна клан жезва. Месэла, жуван ва гъуьлуьн мукъва-къилийрихъ галаз туькIвей рафтарвилер хуьн, жуван танишрин ва санал кваллахзавай юлдашрин арада жув виляй тевгъин, мугъманар къабулдай иер адетрал амал ийин...

Дишегълиди, рикI клевиз кьуна, и вири везифаяр (намусар) кьиле тухвана клан я, гъа са члавуз, ада итимрихъ галаз кьуьн-къуьне аваз карханада, къуллугъдал, политикада вичин чка къазва.

– Гъеле лап и мукъварал къведдалди, еке къуллугъдал алай дишегълидид итимар са жуьре къезилдизэгечIдай... ГилагъикIя?

– Гъайиф хъи, гилани гъакI я. Белки зун инал гъалатI ятла? Вучиз лагъайтла, алай девирда чи вилик ахътин месэлаяр акъатнава хъи, абур гъялна кландай члавуз итим-дишегъли лугъун герек къевзвач. Генани, нетижаяр къадай члавуз, дишегъли хъуналди вавай тимил истемишзавай карни авач. Ганани тапшуругъ – ам тамамарна кланда!

– Дишегъливилин амалдарвиликай, сирерикай менфят къачур дуьшуьшар хъаначни?

– Регъбер дишегълидид абур кьунвай крар туш: бес, зун зайиф дишегъли я, лугъуз, вилерилай накъвар вегъез, хивяй тахсирар акъудиз алахъун... Магъачкъалани, Москва хъиз, накъварихъ агъадайди туш! Заз чиз, гъа гъакI я... Зи акунри, тежрибади гъакI лугъузва.

– Руьгъдин къуватар Квез куьгузва?

– Хизанди, багърийри, мукъвабуру. Чи уьмуьрда хъсанвилер гзаф ава, абуру чи руьгъдиз цийивал гузва, анжах жуван кваллахдин месэлаяр багърийрин кIулаз вегъена кландач.

– Вири крарив агакьун патал Куьне вахт гъи жуьреда кьенят ийизва?

– Эгер Халикъди ви кIула еке месэлаяр твазватла, ваз абуруз дурум гудай къуватарни гуда. Вири крарив агакьда. Гъавилай, эгер дишегълидихъ еке къуллугъдал акъваздай

жуьрэт хъанатла, адаз вичи вуч ийизватла, чизвай...

– Куьне Куьн и телеканалдин директор жеда лагъана фикир авурди тирни?

– Эгер пуд йис идалай вилик, са гъвечIи кваллахдал алай аз зун ина РГВК-дин директор жеда лагъанатла, зун члалахъ жедачир. Жуван са сирни лугъун: аз гъеле жув журналист язни аквазвайди тушир...

– Аял члавуз Куьне гъи пешедикай хияларзавай? Белки Квез машгъур артист, модель ва я телевиденидин «гъед» жез кландайтла? Ахътин хиялар гзаф рушарихъ жеда эхир...

– Ваь. За жуван уьмуьр математи-кадиз бахш авуникай фикирзавай. ГъвечIи чвалай аз математика клани тарс тир. За Магъачкъаладин 85-нумрадин мектебда кIелайди я, исятда ам 52-нумрадин мектеб я. Зи рикI алайбур математика, алгебра, геометрия ва маса дуьм-дуьз илимар тир. А члавуз за мектеб къезилдин медалдал куьтягъзавай, за имтигъанар анжах къве предметдай вахкун лазим тир. За геометрияни тарих хкъягъайла, вири мягътел хъанай. А йисуз мектеб акъалтарзавай пуд классдай геометриядай имтигъанар вахкузвайди тек са зун тир! Имтигъанар къабулдай комиссиядик квай вири 20 касни тек са зи «къилел» алай!

– Бес Куьн математик вучиз хъайиди туш?

– Хизанда арадалатай гъалар себеп яз. Зун кIелиз Молдовадиз акъатна. Ана за журналиствилин факультет

хкягъна. Дуъз лагъайтIа, акI вучиз хъайиди ятIа, азни чидач. Гъеле 1-сентябрдиз институтдиз фидайла, за фикирзавай: яраб за ана кIелгъикI ийидатIа?

Елена Алиевна Тагъирова Магъачкъаллада дидедиз хъана. 2005-йисуз Молдова Республикадин Славянрин университетдин журналистикадин факультет куътягъна. 2007-йисалай «Дагъустан» РГВК-да художественный редакциядин кылин редакторвиле кIвалахна. 2015-йисуз РД-дин печатдинни информациядин министерствода информациядинни аналитикадин управленидин начальникдин везифайрив эгечIна. 2016-йисан майдилаь ам Гъарун Къурбанован тIварунихъ галай «Дагъустан» РГВК-дин Генеральный директордин къуллугъдал тайинарна.

Сад лугъудай семестрда за гъеле маса факультетдиз экъечIда лугъуз фикирарзавай, ахпа вердиш хъана, хуш хъана. Кишиневда за вижевай кылин образование къачуна. Ана асул фикир теориядиз ваъ, практикадиз гузвай. Чавай илимар хура-лай чирун ваъ, пакагъан пешедин сирер чирун истемишдай. КIелна куътягъайла, зун жуван ватандиз, Магъачкъалладиз хтана.

Зун РГВК телекомпанидиз 2007-йисуз атанай, а чIавуз канал кардик кваз хъанвайди анжах пуд йис тир. Гъа ина зун адахъ галаз сад хъыз виликди фена.

– Гъа ина кыле тухуз хъайи кIвалахди Куъндегишарна лугъуз жедани?

– Жеда. Ада, дугъриданни, зун дегишарна. Ада зун жуван къуватрихъ агъурна, инсанрин арада рафтарвилер туъкIуъриз, жуван руьгъдин гъаларал гуъзчивал ийиз чирна.

– Квел ина гъи жуьредин четинвилер акъалтна?

– Ина неинки вуна вуч лугъузватIа, гъадан ван къвезва, ина вун виридаз акванни ийизва! Гъа им чи пешеда четинвални я, гъа са чIавуз адан артуханвални, адан кылин винизвални. Вун виридан вилик хъун четин кар я, ваз такваз, вун аквазвай инсанриз хуш хъун, абур ви чIалахъ авун – и алакьунар анжах телевиденидивай гуз жедайбур я.

– Гъавурда авачирбуруз акI жеда хъи, телевиденида кIвалахзавайбур датIана яратмишунри ашкъыламишзавайбур я. Амма инани сугъулвал гудай, икрагъ ийидай макъамарни хъун мумкин я. Иллаки - вуна чеб яратмишдай, техникадин рекъайни акъалтIай пешекарар тир инсанрин еке коллективдиз регъбервал гудай чIавуз.

тушир, гъар йикъан везифаяр авайди я. Экрандилаь аквазвай гъар са шиклдин къулухъ цIудралди инсанрин гъерекатар, техникадин пайгарвал, хайи гуьгъуьлар, къалабулухар галайди я.

– Са гъаф йисара ГТРК-да, гуьгъуьнлай РГВК—да зегъмет чIугур заз чизвайди я: телевиденидиз неинки вуна ви пешедин алакьунар бахшна кIанда, ада ви вири уьмуьр истемишда, ада ви къуватар, вахт, сагъламвал тIалабда.

– Дуъз гаф я. Телевиденида кIвалахзавай дишегълидиз чир хъун лазим я: вун гъа ина яшамиш хъана кIанда, масакIа сакIани туькIуьдач. Телевидениди инсан «неда»! Лимон хъыз шукъунда. Вун лап хъсан журналист хъурдай ва я бажарагълу инженер, вуна ви вири уьмуьр телевиденидиз гузвачIа, вун инниз ягъалмиш хъана акъатнава лагъай чIал я...

– Къенин телевиденидикай вуч лугъуз жеда?

– Телевидени вири вахтара гъаф хилер авай къуватлу кархана я. Къе ада вичин кIвалах генани вилик тухванва, гъавилай югъ-къандавай ина цIийивилер пайда жезва. Гъар хилехъ вичин тамашдайди ава, гъавилай чнани жуван кIвалах вахтуниз килигайвалди дегишзарзава. Са 10 йис идалай вилик телевиденидихъ къе авай хътин мумкинвилер авачир.

Ина кIвалах авун регъят туш, гъамиша ваз дуьньяда, обществада жезвай дегишвилер акуна кIан жеда, гъакIни техникадин мумкинвилерни

– Гъар декъыкъада вун яратмишунин ашкъида твадай пеше аваз хъун шаклу ийидай кар я. Инани, вил вегъейла, са акъван марагълу

накъ акурвал амукъзавач, виликди физва. Къе мукъвал-мукъвал ван жезвай гафар я: 2019-лагъай йисалай эфирдин телевидени гъич амукъдач! Регионрин ТВ патал им гъич фикир-дизни гъиз тежедай цийивал я. Телевидени чехи, дибдин дегишвилерин сергъятдал атанва!

– **Зи рикел алама, РГВК кардик кутадай девирда чи гъиле авай техника зайифди тир, гъатта ам бесни жезвачир. Риклик гзаф крар жедай, амма абур арадиз акъудай мумкинвилер авачир. Студийра гъатта лазим декорацияр, экв авачир, улакъ авачир, пешекарар авачир. Къе гъикI я?**

– Гъелбетда, регионрин телевиденидиз чара ийизвай пулдин такъатар гъамиша кытбур тир, вири уълкведин майданра гъакI тир. Амма чи алахъунрин нетижа яз, кIвалах вилик физва.

– **Къенин регионрин каналрихъ авай игътияж гъикъван я? Къилди къачуртIа, РГВК-диз килигзавай-бур гзаф авани?**

– Ютубдай РГВК-диз килигзавай-бур фикирдакъуртIа, Телевещанидин Милли Ассоциациядин ахтармишунрай, Россидин 300 каналдин арада подписчикрин къадардалди чна III лагъай чка къазва. Яни 209 телеканалдин подписчикрин къадар 10 агъзурдалайни тIимил я Эхиримжи 2 йисуз чна чи подписчикрин къадар 5 сеферда артухарна, им 58 агъзур подписчик жезва. Соцсетрал чнани гуъзчивалзава, модераторрихъ, провайдеррихъ галаз кIвалахзава. Россиядин майданра Инстаграмдин подписчикрал гъалтайла чун пуд лагъай чкадал ала – чяхъ 123 агъзур кас подписчик ава! Алай йисуз чна Яндексихъ галаз икърар кутIуннава, гила чаз суткада 24 сятда килигиз жеда.

Чавай «Одноклассник», «ВКонтакте» сайтра суткадин 24 сятда жуъреба-жуъре мярекатрин онлайн-вещанияр тухуз жезва.

– **РГВК-дин проектрин жергеда гъидахъ артух нуфуз ава?**

– Виридалайни машгурди, гъелбетда, «Цийи хабаррин вахт» тIвар алай проект я. Им гъукуматдин телеканалдин рикI, гиг я.

Вичихъ суткада 1 сятни 20 минут эфирдин вахт авай Милли телевиденидихъни зурба игътияж ава, иллаки милли чIаларалди физвай передачар машгур я. И передачариз килигзавайбурухъ галаз, гъам шегъеррра, гъам хуърера яшамеш жезвайбурухъ, чи алахъаярни авайди я.

– **ЧIаларин жигъетдай Къанунди телевиденидин кIвалахдиз таъсир авун мумкин яни?**

– Ваъ. Дагъустандин чIаларалди тир передачариз гила тIимилбур килигзавайди акунач чаз. Къедлай къулухъ гъикI жедатIа чаз чидач, амма милли чIаларал гъазурзавай передачариз чна къетIен фикир гузвайди я. Абурулай гуъгъуъниз, машгурвилез килигайтIа, обществодин политикадин, яшайишдин месэлайриз, чи ерийрин тарихриз талукъ передачар къезва – абуруз ютубда 20-30 агъзур кас килигзава. Зулунни хъуьтIуьн варцара чна студийдай гузвайвай ток-шоу, «элкъвей столар» программаяр гъазурзава...

– **Къевай куь коллективдикай вуч лугъуз жеда?**

– Чяхъ хъсан коллектив ава. За РГВК-да кIвалахзавай вири юлдашриз, абурчяхъ 127 кас ава, пара къадар чухсагъул лугъузва. Чи кIвалах гъи къадар важиблуди ятIа, чна гъамиша аннамишни ийизвач!

– **Телеканалда Куьне чпел дамахзавай инсанарни авачиз туш...**

– Ава, гъелбетда. Абурун къадар гзаф я! ТIварар къун тавуна, лугъуда за: за виридал дамахзава.

– **Информацидин министерствода кIвалахдин тежрибадикай Къез къе регъбердин чкадал куьмек хъанани?**

– Ам къимет авачир къван тежриба хъана. Гъелбетда, ана тамамарай везифайрин дережа са кIус масад тир, сифтедай инал заз са тIимил четинни хъана – гъикI лагъайтIани, зун яратмишунрин тах квай инсан я эхир.

– **Коллективди куьн гъикI къабулна?**

За умудзава, хушвилелди. Зун виликдайни виридахъ галаз сад хътин ачух рафтарвилер ийиз алахъайди я. Гъа са чIавуз зун гъавурда ава, «чIехидал» гъамиша вири сад хъиз рази жедач: суалар, наразивилер арадал татун мумкин туш.

Вири крар «чIехидалайни» аслу туш эхир...

– **Регъберар жез кIанзавайбурун «Зи Дагъустан» конкурсдин финалдиз акъатнавай гележегдин жегил къуллугъчийриз Куьневуч меслятар гудай?**

– КIвалахдив эгечIиз гъазур хъанвай абуруз за лугъудай: вич масадалди эвез ийиз тежедай са касни авайди туш. Къарар къабулдайла, са геренда жув масадан чкадал алайдай яхъ... И конкурсда иштирак ийидай жуьрэт авурбуруз за гъурмет ийиза. Зун чIалахъ я, и кам абуру къачунатIа, абуруз чпиз уьмуьрда вуч кIан ятIа, чизва. Мадни информацидин министрдин заместитель тир Бадрудин Мегъамедоваз чухсагъул лугъуз кIанзава, къуй адахъ кIвалахда мадни еке агалкъунар хъурай.

ВИОЛЕТТА РАТЕНКОВА

ШИИРАТДИЗ БАГЪИШНАВАЙ РИКІ

«Шииратдиз багъишнавай рикі» - ихътин тварунихъ галай ктабханада шегъил шаир Фериди Ибрагъимовади вичин келчийрихъ галаз яратмишунрин гуьруьш тухвана.

Мярекат итижлукадаз кыле фена. Феридади сифте лагъайвал, мярекат гъар жуьре хилериз талукъарна кыле фена-илимдин, яратмишунрин ва маса хийирлу меслятар къалурунин. Фериди Ибрагъимовадихъ са шумуд рекъяй агалкъунар ава. Ам шаир, гыкаятчи ва журналист я.

Вич Москва шегъерда яшамиш жезватІани, Феридади мярекат Магъачкъалада тухун къетІана. Адаз вичин яратмишунар неинки вичин хайи лезги халкъдал, гъакІни дагъустандин маса халкъарални агакъариз кІан хъана.

Ферида Ибрагъимова 1990-йисан 22 июндиз дидедиз хъана. Бабынинскдин 2-нумрадин юкъван мектеб акъалтІарайдалай гуьгъуьниз, Калуга шегъердиз фена. Ина Феридади Москвадин Институтдин Журналистикадин факультет акъалтІарна. Амма, ругуд йисалай шиирар кхъизвай рушан мурад, хуси ктаб акъудун

тир. Гъеле мектебда амаз Феридади гъар жуьре литературедин акъажунрай сад лагъай чкаяр къадай.

Рушахъ шаирвилини бажарагъ авайди сифте яз Зинаида Викторовна Нидадиновади къатІунна ва вилик финиз куьмекна. Идалайни гъейри Феридади хиве къурвал, адан чІехи бубадини шиирар кхъидай. Амма ада анжах лезги чІалалди кхъидай, за лагъайтІа урус чІалал, - лугъузва Феридади. Белки и зигъинни адал чІехи бубадила агакъай ирс я жеди.

Мярекатдал авторди вичин къуд ктаб акъатнавайди ва гъар са ктаб кхъиниз вичиз куь таъсирнатІа лагъана. Вири ктабар урус чІалал акъатнава. Сад лагъай ктаб «Кто я для тебя?» 2014 лагъай йисуз чапдай акъатда. И ктабдай са бязи шиирар «Кард» журналда са шумуд чІалаз таржума авуна чапна. Гуьгъунлай Феридадин «KALUZHING-2», «Мисс Муза», «У тебя все получится» тварар алай ктабар акъатна. Эхиримжи ктаб туьрк чІалални акъатна. Алай вахтунда гъа и ктаб китай, индус ва инглиц чІалариз таржума ийизва.

Жуван лезги халкъдихъ галаз гуьруьшдиз Ферида лап хъсан гъазур тир. Ада мярекат гъакІ сугъулдиз тухванач. Гуьруьш Р. Гъамзатован тварунихъ галай ктабханада кыле физвайвилай Фериди Ибрагъимовади Р. Гъамзатован чІалариз кхъенвай «Дурная» мани таммарна. Инал чаз рушахъ мад са алакъун авайди акуна. Идалай гъейри гуьруьшдал гъар жуьре конкурсар малумарна, мярекатдиз атанвай вири иштиракчийриз авторди вичин ктабдин жилдинин шикил алай 2019-йисан календарар гана.

Ферида Ибрагъимовади кІелай шииррай чаз акурвал, ада вичин эсерра чи девирдин инсанрин марифат, ацукъун-къарагъун, руьгъдин къанажагъ къалурзава. Шаирди вичин хуси рехъ жагъурнава, и рекъе адал гыкъван манийвилер гьалтзаватІани, ада абур шиирдин цІийи образралди хъуьтуьларзава ва гъар са касдив вичив фикир ийиз тазва. Адан цІийи ктабдани муьгъуьббатдин лирикади хейлин чка къазва. Чаз и шииррайни автордин михъи гыссер аквазва ва ада кІелзавайбурни муьгъуьббатдин алемдиз желбзава. Гьелбетда, вири эсеррай чакъ галаз рахазвайди лирический игит - жегъил шаир-дишегъли я. Адан эсерар кІелзавайбуру еке ашкъидивди къабулзава.

Къуй жегъил шаирдихъ къакъан дережаяр хъурай!

НАИРА ШИХНАБИЕВА

Дагъларин уьлкведин женгчи дишегълияр

Вуч гуьрчег я хважамжам. Гъайиф хьи, адан уьмуьр куьруь я. Амма куьтягъ тежер хважамжамни ава, амни, адетдин хважамжам хьиз, ирид рангуникай – ирид гьарфуникай ибарат я. Ам Дишегъли я! Маса чӀалара чидач, амма лезги чӀалани гаф, урус чӀала хьиз, ирид гьарфуникай ибарат я. Ингъе и гъамишалугъ хважамжамди – дишегълиди вичин вири терефра, хамунин рангунилай, диндилай, миллетдилай аслу тушиз, четинвилеризни килиг тавуна, вири девирра къадирлувилелди чи Чил, Аллагъди вичиз багъишай женнетдин еке ич хьиз, хуьз алахъна.

Амма Гъавадихъ (Ева) тек Абил (Авель) ваъ, Къабилни (Каин) авай. Инсаниятди лап къадим заманадин меденисуз яшайишдилай алай аямдин цивилизациядал къван яргъи ва азаблу рехъ атӀана. Тарих Клио гъуцран къаматда аваз къалуруналди, инсандин фантазияди и къамативидин къетӀен лишанралди къейдна. Имни дуьшуьшдин кар туш. Ругуд агъзур йисан тарихда Чилел 14 агъзурдав агакъна дявеяр хъана, абур сеbeb яз 3 миллиард ва 600 агъзур инсан телеф хъана. 3600 йисакай, алимри тестикъарнавай-

вал, анжах 292 йисуз ислягъвили агъавална.

Дагъустандин тарихдин «майданра» сан-гъисаб авачир къадарда пис, амма зурба ва къагъриманвилдин сегънеяр-вакъиаяр къиле фена. А вакъиайрин къилин ролрикай садни чпиз гзаф азабар акур, амма баркаллу дагъви дишегълияр-дагъустанвияр тамамаруниз мажбур жезвай.

Дагъларин уьлкведин летописдин чинра къизилдин гьарфаралди кхъенвай гзаф ачух мисалар абурун тӀварарихъ галаз алакьалу я.

Кьилди къачуртӀа, Парту Пати-мади Тамерланан къушунрихъ галаз къиле фейи женгера викӀегъвилелди, дирибашвилелди, душмандин винел гъалибвал къачунин карда чӀехи гъевесдивди иштиракна. Гзаф вахтара адан гъунар чӀехи Жанна д, Аркдин гъунардив гекъиззава.

Тарихда вичин гел Дербентдин гъаким хъайи дишегъли Тути-Бикеди туна. Дербентдал къецепатан душманри гъужум авур вахтара и зурба дишегълиди, итимрин женгинин партал алукина, хайи чил хуьзвай халисан аскерди хьиз, дяведин майданриз экъечӀна, душманриз ягъунар къуна.

Авариядин хан хъайи дишегъли Баху-Бикедин тӀварни тарихда машгъур яз гъатнава. Хайи ханлух хуьналди, Баху-Бикеди женгчиндин баркаллувални жуьрэтлувал къалурна ва и вини дережадин ерияр сеbeb яз адалай душмандин винел гъалибвал къачуз ва ханлух хуьз алакьна. Тарихдин чешмейри шагидвалзавайвал, и гъалибвал Россиядин пачагълугъда къейдна ва Аварин ханлухдиз Россиядин герб алай пайдах гана.

Дагъларин уьлкведин вири тарихда ихтин мисалар тӀимил хъанач. Гьар гьикӀ ятӀани, дагъви дишегълидиз икъван къуват гъинай атана? Ахьтин фикирдал къевезва хьи, абурун дамарра амазонкайрин иви къекъевезва. Вичин кхьинар грек чӀалал авур къадим заманадин Римдин тарихчи Аппиан Александрийскийдин (тахминан 95-165-йисар) делилрал бинелу яз Страбона ихтилатайвал, и зурба дишегълияр (амазонкаяр) Кавказдин Албаниядин дагълара, Каспи гъулуьвай рагъакӀидай патахъ галай Керавнский дагъларин мукъвара яшамиш хъана.

Къейд авуна кӀанда, дагъви дишегълидиз дагъви итимри дегъ заманайрилай инихъ гъуьрмет ийизва. Лугуз жеда хьи, гъатта дишегълийриз гъуьрмет авунин къетӀен къайдаярни ава. Гъеле къепӀина амаз дагъви дишегълидиз итимрин патай чимивал, къулайвал, шадвал ва гъуьрмет ава. Гъавилай Дагъустанда гзаф вахтара лугъуда «дишегълидин намус – дагъви итимдин намусдин кодекс я». Им дагълух чкайра ахлакъдин тербиядин бине ва куклуш я. Дидедин, папан, вахан, рушан намус – гьар са халисан дагъви патал пак затӀ я.

Лекьеринни риваятрин уьлкведа баркаллу женгчи дагъви дишегълийрин чешнейралди тербияламиш хъайибуру, Ватандин ЧӀехи дяведин 1941-1945-йисара, амазонкайрин хьтин викӀегъвал къалурна. Санлай къачурла, Дагъларин уьлкведай чпин хушуналди 2000-дав агакъна дишегълияр дяведин майдандиз фена. Тек Къизляр шегъердай яракъ гъиле къуна, фашистрихъ галаз 750 руша женг тухвана. Дагъви дишегълийри Сталинград,

Севастополь, Донбасс, Братислава шегьерар, гьакИни Белоруссиядин, Литвадин, Латвиядин шегьерар патални женгера иштиракна.

Къейд авун лазим я хьи, дяведин вахтара гзаф дагъви дишегълийри медсестрайрин везифаярни кылиз акъудна. Чпин чанаризни инсаф тавуна, хер хъанвай аскерар къутармишунин мураддалди абур къиникъин къаршидиз физвай.

Ватандин Чехи дяведин фронт-ра итимрихъ галаз сад хъиз къетлен мягкемвал ва виклегвал авар-виар тир Патимат Микаиловади, Ума Умаргъажиевади, лезгийр тир Соня Мурсаловади, Ханбике Эмирсултановади, къумукъвийр тир Маржанат Османовади, Ума Зайналбеговади, урус Евдокия Куценкоди, лаквийр тир Аминат Башаевади, Патимат Сулеймановади ва масабуру къалурна.

Къенин Лак райондин Чуртах хуьряй тир Бавер Фаталиевадикай Дагъларин уьлкведин сад лагъай летчица-парашютистка хъана. Ватандин Чехи дяведин йисара ам Яру Армия патал летчикар гъазурунал машгъл хъана. Тежрибалу летчицади вичини Германиядин фашистрин военный базайрал цавай са шумудра гъужумна.

Ватандин Чехи дяведа, советрин халкъари къазанмишай Гъалибвилик далу пата игитвилелди зегъмет члугур дишегълийрини метлеблу пай кутуна. Итимар дяведин майдандиз фейила, агъзурралди дишегълийри дуланажагъдин вири хилера абур эвезна. Дагъви дишегълийри итимрин къуват акакъдай гзаф четин кIвалахар сифте яз тамамариз эгечIна. Гзафбуру ракъун устIарар, слесарар яз, бригадайрин, цехрин ва маса жуьреба-жуьре идарайрин регьберар яз кIвалахна. Месела, 1944-йисуз Дагъустанда колхозрин къурулушда 10 агъзурдалай гзаф дагъви дишегълийри зегъмет члугуна, гъаи йисан эхирдай лагъайтIа, республикадин промышленностда 18 агъзур дагъустанви дишегълиди кIвалахна.

Дагъустандин колхозрин кIвалахар гъамиша сад лагъай чкадал алай. Дяведин йисара хуьруьн майишатдин хилез тамамвилелди дишегълийри регьбервал гана. Чи

республикадин тарихчийри къейд-завайвал, са гъвечIи муддатда регьбервилин жавабдар кIвалахрал 930 колхозчи дишегъли тайинарна. Гзафбурукай трактористар, чубанар, нехирбанар, бригадирар, фермерар, агрономар... хъана. Анжах са 1944-йисан къене Докъузпара районда 100 дишегълиди чубанвал авуна.

1942-йисуз, душман Къиблепатаз мукъва хъайила, агъзурралди дишегълийри сенгеррин сергъятар туькIуьрунин карда чеб зегъмет члугъаз гъазур тирдакай малумарна. Къули, Дахадаевский, Хунзах, Мегъарамдхуьруьн, Къаякент районрай и кIвалахар къилиз акъудун патал 300-500 дагъви дишегъли майданриз эгъечIна. Санлай къачурла, Дагъустандин зегъметкешри 700 километрдин яргъивал алай оборонадин 8 сергъят, 15 аэродром туькIуьрна.

Яру Армиядиз мумкин тир вири жуьредин куьмекар гана. Месела, Хив райондай тир дагъви дишегълийри советрин аскерар патал 25 агъзур жуьт гуьлуьтарни бегълеяр, Ахцегъ райондай - 118076 жуьт гъазурна. Гзафбуру къизил, гимиш, багъа безекар кIватIна. Тлярата райондин Кутлаб хуьре дяведин йисара 110 килограмм гимиш кIватIна, Цумадада – 60 килограмм. Гзаф дишегълийри пулдин такъатралди пай кутуна. Лак райондин колхозда кIвалахай дишегълийри танкарин колонна эцигуниз 2 миллион манат чара авуна. Танкар акъудун патал Къасумхуьруьн райондин (гилан Сулейман-Стальский район) «Гъакъикъат» колхоздин председатель Зарбаф Жафаровади 30 агъзур манат чара авуна.

Ватандин Чехи дяведин йисара дяведин майданра ва далу пата къалурай гъунарриз килигна анжах «Ватандин Чехи дяведин 1941-1945-йисара баркаллу зегъмет члугунай», «Кавказ хуьнай» Дагъустандин 54 600 дишегъли медалриз лайихлу хъана.

Гъалибвал гъаз фронтдай хтай цIудралди дагъви дишегълийр гъукуматдин вини дережадин шабагъриз лайихлу хъана. Вишералди дагъви дишегълийриз ДАССР-дин Верховный Советдин Президиумдин Гъуьрметдин грамотаяр

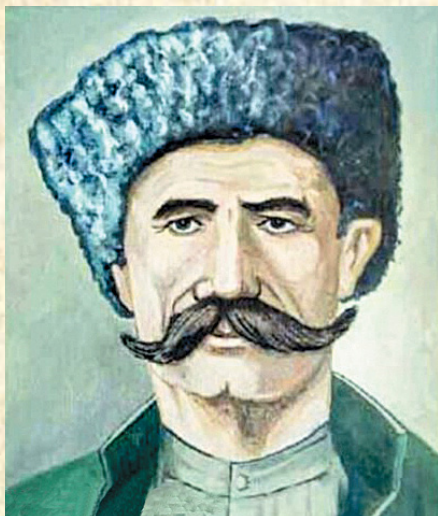
гана. Санлай къачурла, ихътин грамотаяр къачурбурункадар 1271 дишегълидив агакъна. Ватандин дяведин вахтунда жуьреба-жуьре медалралди ва орденралди 12852 дагъви дишегъли къейдна, 33 дишегълиди гъуьрметдин тIварар къачуна.

Вири и крар фикир тагана амукънач. Фронтда ва далу пата абурун женгерин гъунаррикай, крарикай, агалкъунрикай гзаф къадарда художественный эсерар кхъенва. Хейлин писателри, композиторри, скульпторри ва чи республикадин культурадин маса деятелри чпин илгъамлу эсерар къиникъин къаншардиз физ киче тахъай, Чехи Гъалибвилин югъ мукъвал авур ва дуьнья фашистрин хумадикай хвейи дирибаш дагъви дишегълийриз бахшна.

Камалгълийрикай сада лагъана: «Женнетда анжах са дишегъли туналди, Аллагъдиз вичи дуьз карийизвайди чизвай». Амма дишегъли Чилел гъамиша женнетда хъиз яшамиш хъанани? Ваъ, гъелбетда. Жемият вилик финин гълар лагъайтIа, малум тирвал, инсаниятдин жинсинин са пай тир дишегълидин гъл жемиятдин арада гъи дережада аватIа, гъадаз килигна алцумзава. Амма Чилел дишегъли Женнетда хъиз яшамиш хъана кIанда. Им гъакIан са буш хиял ваъ, Аллагъдин эмир я. Гъа и Чехи макъсаддалди, за фикирзавайвал, Махачкъалада Дагъустандин дишегълидиз гъайбатлу памятник эцигун ва ам Дагъларин уьлкведин вири халкъарин, миллетрин садвал ва битаввал яржламишдай, абурун гъунар гъакъикъидаказ къалурдай, акъалтзавай несилдин руьгъ хкаждай важиблу эликсир хъун лазим я. (Гаф кватай чкадал лугъун хьи, Карачаево-Черкесия республикадин Карачаевск шегьерда Дагъви дишегълидин памятник ава). Памятник гъукуматдин ваъ, халкъдин такъатрихъ, мисал яз, Москвада Высоцкийдиз хъиз, эцигун лазим я.

Лезги мисалда лугъузвайвал, халкъдин къажгъан муркIадални ргада.

МЕГЪАМЕД ИБРАГЪИМОВ,
«Лезги газетдин»
къилин редактор

АДАН МАНИЯР КІАНИДАКАЙ ТИР

*АвайтІа захъ жерме гур
Яцар, къилел чІарар къван,
Урахидин агъайриз
Йикъа пуд яц гудай за...*

ИкІ лагъанай ХІХ асирдин къвед лагъай паюна яшамаш хъайи ва вичин гуьзел манияр яратмишай даргийрин зурба шаир, ашукъ Омарла Батырая. Дагъдин була хъизмихъи, къегъялвилезни зегъметчи инсандиз бахшнавай адан манияр дагъвийриз мукъва ва хуш тир.

Амма генани къетІенбур, чпиз тешпигъ авачир, дерин гиссер алахъзавайбур ада вичин кІани рушаз лагъанвай манияр тир. А манийри чи девирдани инсанрин рикІер чпин таъсирлувилелди тешвиш ийизва.

Батырай Дарги округдин Урахи хуьре дидедиз хъана. Шаирдин аял чІаварикай малуматар амач. Акъвадай гъаларай, адан аялвахтар адетдин дагъви хуьруьн лежбердин хизанда фена. Чешмейри шагъидвалзавайвал, Батыраз кІел-кхъинни чидачир. Батыраян дидедиз, Шамаяз, гзаф къадар халкъдин манияр чидай ва ада абур устадвилелди лугъунни ийидай. Гъа идалди ада вичин аялриз мани-макъамдин къадир чирна: гъвечІи Батыраян рикІел дидедин манияр хъсандиз аламукъна ва гуьгъуьнлай ада абур чуьнгуьрдихъ галаз тамамариз хъана.

Урахи хуьруьн девлетлуйриз

Батырай кІандачир: шаир мез хциди тир, вичини муьгъуьббат-дикай манияр лугъузвай. Адаз мани лугъуз къадагъа ийизвай. Гъар манидай ам са яц жерме ийизвай, я хуьряй экъечІна вач лугъуз гъавалат жезвай.

Амма Батыраяхъ адалрикІ алай дустар авай, абуру вирида санал пул кІватІна, Батыраз жерме авунвай яц маса къачузвай! ИкІ садра дустарин арада Батырая манияр лугъузвай са межлисдиз чинеба рушарни атана, абурукай садал шаир ашукъ хъана. И кар-дикай хабар хъайи Урахи хуьруьн агъаяр дели хъана. Рушан тІвар Аминат тир.

Батыраянни Аминатан ми хъи ашкъидикай литература ахтармишдайбуру гъар жуьре кхъинар авунва. Чна лагъайтІа, инал гъакъикъатда хъайи, инсанрин рикІел дуьз аламай ва жегъилрин къисметдиз еке таъсир авур са агъвалатдикай ихтилат ийида.

Цукъуд йиса авай Аминат Батыраян къисметдиз акургъа сифте йикъалай бахтни гъижран гъаз акъатна: гада адал лап рикІивай ашукъ хъана. Гила адан манияр тек са и жаван рушакай, адан иер къаш-къаматдикай, вичин ялавлу гиссерикай тир:

*Симин тар хъиз, тикди я
Ви такабур, шумал буй,
КуькІвей къве вил – чинияр,
Симин тарцин кукІавай.*

*Сим чІугур хъиз рувалай
Лацу-лацу чинидин,
Ви экв авай пелелай
Фенва къве цІар рацІамрин.*

...Аминатан цІувад йис тамам хъайила, адан кІвализ Батыраян патай илчияр фена, амма рушан дидеди разивал ганач: адаз вичин руш ашукъдиз гуз кІан хъанач. РикІ тІар хъайи Батырая вичин тІал чуьнуьхнач:

*За хура цІай хуьзва жуван
Тамар телеф ийидай...
Амма чизвач жувазни,
Зун ада мус кудатІа.
Дагъларни кваз кукІвардай
Турфан хуьзва вилера,
Амма чизвач жувазни,
Зун ада мус тергдатІа.*

Лугъунриз килигна, и мани Аминатан рикІ алайди тир.

Аминатаз вичизни Батырай кІандай, ада гададиз вич чуьнуьхна, гъаз катдай ихтияр гана.

И чІавалай къулухъ Батырая руш авай кІвалел гуьзчивал ийиз гатІунна, эхир къулай сят алуькна, Батыраялай вичин рикІе авай къаст къилиз акъудиз алакьна. Балкандиз пураряна, къуьнерихъ япанжи вегъена, гада вацІай агъуз фена, хуьруьн була галай патахъ фена.

Йикъан юкъва юлдаш галаз буладал Аминат атанвай, Батыраз руша икІ лагъай ван атана:

- Яд икI рагъулар авурди вуж ятIа?

Рушарин патав агакъайла, Батыраяз кичIе хъанвай Аминатан вилер акуна. Ада рушариз салам гана.

Хъвер чуьнуьхиз, пел чIурна, Амината лагъана:

- Вуна яд вучиз рагъуларзава?

- Тади кваз авахъдай яд рагъул жедач, Аминат,- жаваб гана гадади, - килиг, ам михъи хъижезва...

- Це кван са хупI яд, - тIалабна Батырая.

- БалкIандилай эвичIиз кIанзавачни? - къуьн юзурна, кстахдиз лагъана руша.

- Яргъал рекъиз экъечIнавайда балкIан тек тун дуьз туш - рехъ жедач...

- Вун ви мурадрихъ агакърай, Батырай, - икI лагъана Аминатан дуст рушаз адал яд авай гичин яргъи ийиз кIан хъана, амма и арада Аминат вилик экечIна, гададал вичин гичин яргъи авуна. Батырая, алгъана, руш къуна, пурариз хкажна, къилел япунжи вегъена, муькуь рушай чIал акъатдалди, вацI тирвал гьална балкIан...

Аминатан дуст руш, кичIе хъана, кварни рикIелай алатна, гъарай-эвер ийиз, жигъирдай винелди хъфена...

Батырая, са гъиле къенер аваз, муькуь гъили мукъаятдиз вичин кIани руш къуна, вацIун дерадай агъуз балкIан зарбдиз гьалзавай. И арада адан рикIе манидин гафарни гъава пайда жезвай:

*Эгер аз вун кIанивал
Зунни ваз кIан хъанайтIа, -
Гатун юкъуз зегъем тир
ВацI кIевирдай муркIади.
Эгер аз вун кIанивал
Зунни ваз кIан хъанайтIа, -
ХъуьтIуьн юкъуз мекъи тир
МуркIадал векъ экъечIдай.*

Са арадилай, нянихъ элкъевенвай йикъан хурушумра, Батырая рушан винелай япунжидин пад алудна - адан вилер кичIе хъанвай Аминатан ири вилера акъуна:

- Вуна зун гъиниз тухузва, Батырай? - мезгалкIиз лагъанаруша.

- Хуьре акъвазун чаз хаталау я, играмиди. Къвед-пудюкъуз сабур ая, вири крар дуьз жеда...

- Зи диде пуд йикъалайни, пуд вацралайни, пуд йисалайни рази жедайд туш...

- Рази жеда, - явашдиз лагъана Батырая, - вичик квай гъалаба чуьнуьхиз. - Ви бубадал чан аламайтIа, ада чаз са манийвални ийидачир... Бес вуна вуч лугъуда, кIаниди?

- Ай, зи Аллагъ! - рушан сивяй акъатай тек и къве гафуни адан ашукъ хъанвай рикIе вуч аватIа, якъиндиз къалурнай.

Гъа балкIандилай Батырая руш адан бубадин дустарин ихтиярда тунай, та мехъер ийидалди Аминат ана амукънай. Са йис хъанай Батырая Аминатан диде разивал гун патал алакъариз...

Батыраян манийра дишегъли дуьньяда виридалайни гуьрчег ва регъимлу инсан я ва ам бахтунизни кIан хъуниз лайихлу я лагъана.. Дагъви рушаз, дишегълидиз бахшнавай ихътин ишигълуманияр лугъун а девирда гъихътин викIегъвал тиртIа лугъуз чаз, къенин дагъвийриз, четин я, куьз лагъайтIа, хизанда руш хун а чIавара бедбахтвал яз гъисабзавайди тир эхир.

Батыраяз а къанунриз табий жез кIан хъанач, ада вичин хсуси рехъ хкъягъна ва вичин рикIиз гъи манияр кIан ятIа, гъабур лугъуз хъана. Ада вичин кIанидакай манияр лагъана....

ПАТИМАТ ВАГЪИДОВА

**Батыраян шиирар таржума
авурбур И. ГЪУЬСЕЙНОВ
ва П. ФАТУЛЛАЕВА я.**

АКЪАЛТИ ТИЙИДАЙ БУЛАХ

Тарихдин гьар са девирди, дуьньядин акунар дегишуналди, культурадин къуватлу къат арадал гьуналди (архитектурадин, искусстводин ва адетрин къимет авачир имаратар), инсандин психологияни дегишна. Алай аямдин жуьреба-жуьре рангаралди ва алатай девирдин артефактралди безетмишнавай къадим ва цийи девиррин суьрет арадал гьизвай абурув метлеблу малуматар ва чирвилер гва. Абуру чаз мидаим ва куьтягь тежер алемдин сирер ачухиз чирда.

ТАРИХДА ГЕЛ ТУРБУР

Тарихчи, Тахо-Годидин тварунихъ галай республикадин милли музейдин Акушинский районда авай филиалдин директор Зубалжат Мирзаева инанмиш я хьи, адан хайи чил дегь девиррилай амай аманатралди девлетлуди я. Алатай девиррин затариз къетлен фикир гуни неинки чирвилерин майданар гегьеншарзава, гьакI алай девирдин культура девлетлуни ийизва, милли къетленвални хсусивал хуьзва. Гзаф йисара куьгьне вахтарин затар жагьуриз, ада чехи коллекция кIватIнава. Директорди гьар са экспонат жагьайла, вичиз гьикьван шад жедайтIа, рикIел хкизва.

Ам и «метлеб авачир» кардал мусалай машгьул хьана? Са вахтунда, цIуд йисан мектеб куьтягьна, ада вичин чирвилер давамарун патал университетдин тарихдин факультет хьагьна. Зубалжатаз хиялрай вич хуьруьн мектебдин муаллим яз, вичи университетда къачур чирвилер аялриз агакъариз, вич ученикрин юкъва аваз аквадай.

– Элкьуьрна къунвай гьакьикъат ваз гьикI аквазватIа, гьадалай гзаф затIар аслу я, - къейдзава Зубалжата. – Тарихдин вакъиайрин, абура иштиракай инсанрин гьакьиндай шагьидвалзавай дагъдин адетдин тебиатдин шикил ва я мескен, гьар са пипI ваз гьикI аквазватIа, гьадалай аслу я. Ада машгьур ватангьлияр, вичин чехи-буба Иса Мегьамедов рикIел хкизва. Ам савдагар тир – Ирандай халичяр гьизвай. Акушадин юкъвал кIвалер эцигнавай, хуьруьнвийрин арада гьуьрмет авай инсан тир.

- Коллективизациядин йисара, - суьгьбетзава Зубалжат Гьуьсейновнади, - ада Советрин гьукумдив вичиридалайни багъа затI – девлетлудаказ безетмишнавай балкIан вахкана. Ада вичин гададиз районда сад лагъай партийный ячейка арадал гъайи яру партизан М.Андиеванруш целагъанай.

Чи макъаладин игитдин диде Абибат Андиева районда виридаз чидай, сабурулу хесетрин, важиблу месэлаяр гьалдайла, вичин гафунал кIевивалдай инсан тир, гъавилияй адаз вирида гьуьрметзавай. Сберкассадин

жергедин къуллугъчи тир чIавуз ам райондин советдин депутат яз хкъана. Инсанрихъ галаз хьсандиз рахаз чирхьунин алакьунри, бинедай авай чирвилери ва нуфузди Абидатаз кIвалахда чехи агалкъунар, ватангьлийрин арада машгьурвал къазанмишдай мумкинвал гана. Адан буба Гьуьсейн Исаев регьимлу, хуьтуьл къилихрин инсан, лап хьсан математик тир, адаз шаркъ патан шиират хьсан чидай, рикIел аламукьунин зигьинни авай. Къени ва адалатлу, зегьметдин йикъарив ацIанвай уьмуьр кIани инсан тир ам, инсандилай вири крар ийиз алакьдайдахъ инанмиш тир.

- Диде-бубадик ихтибар ийиз тежедай жуьредин, жадувилин гьич са къилихни квачир. Абуру чунни – чпин аяларни гьакI вердишна. Ватандин тарихдикай, ата-бубайрин дувулрикай, гегьенш чирвилер авайвиляй, чаз куьгьне вахтарин вакъиайрикай ихтилагардай. Халкъдин сивяй-сивиз фейи, несилрилай-несилрал агакъай, гзаф милетрикай ибарат Дагъустандин адетар, лугьун хьи, чна дидедин некIедихъ галаз кужумна.

ЗИ ГЪВЕЧИ ВАТАН

Тарихдин гъа и сиягъатри жегъил муаллимдин дубъндиз килигунин тегъер, гъадакай авай фикирар арадал гъана. Фикир-фагъум авуниз, гъвечи ватандиз дикъетдивди килигуниз мажбурна. Муаллим хъайивалди, ада къванциз элкъвенвай хъипрепар, куьгъне затпар, дуланажагъда ишлемишдай тадаракар, яракъар, виридубъндын турфанрикай, дявейрикай, чапхунчийрикай амай негъилар, къисаяр кватгиз хъана.

- Симгамахидин юкъван мектебдин ученикар за жува кваллахзавай, эгъуьнна затпар жагъурзавай чкадал экскурсиядиз тухвайвал зи рикел алама, - суьгбетзава Зубалжат Гъуьсейновнади. – Им зи уьмуьрда виридалайни бахтатар макъам тир! Чухсагъул зи итимдиз, ада гъамиша зи тереф хвена, ам зи меслягъчини, дустни хъана. Мегъамед-Гъабибни зун гъеле вузда келзамайла эвлениш хъайибур тир...

Зубалжата университет куьтягъайла, адахъ къве веледни авай: гада Сулейман ва руш Салимат. Гуьгъуьнлай руш Аминат ва хва Ялдарни хъхъана. Зубалжат Гъуьсейновнади хиве къзвайвал, дуланажагъди садрани кевера тунач, чпивай жедайвал, итимдин диде-бубади куьмекар гана.

Ихтилатдин вахтунда ам мад вичи хуьруьн мектебда кваллахай, муаллимрин коллектив арадал атай ва 200-далайни виниз ученикри келай йисарал хкъезва. Са къадар вахтарилай Зубалжат Гъуьсейновнади райондин къуд мектебдин сад авунвай парттешкилатдин къиле акъвазун ихтибарна.

- Ибур акъалтай хъсан чешнейрин йисар тир, - лугъзва Зубалжат Гъуьсейновнади, - чун неинки тарихда яшамаш жезвай, чна чун еке дегишвилерин иштиракчийар яз гъиссзавай.

Бахтлу йисар алаш-булаш гъаз атай перестройкайрин 90-йисарин сифте къилерал къван давам хъана. Гзаф дагъустанвияр хъиз, базардин экономикадин менгенайра гъатуналди, Зубалжат Гъуьсейновнади алишверишдал машгъул хъун къетина. Сифтедай вири пис къиле физвачир.

- Амма а йисара, - лугъзва Зубалжат Гъуьсейновнади, - агъвал къазанмишай хъиз, регъятдиз ам квахъни хъийизвай. Инсанри кватгай девлет са йикъан къене тахъай мисал хъезвай. Амма, заз чидайвал, вири крарик ви

тем акакъдига чирун патал, ваз и крар герек ятга аннамишун патал уьмуьрдин и уламдайни экъечина канда...

ЗИ РУГЪДИН МУЗЕЙ...

Вири и вахтунда Зубалжат Гъуьсейновнади вичин рикел алай кардал – экспонатар квалтунал – машгъул хъун давамарна. И карди адан рикел аладарзавай, ам дуланажагъдин ва агъвалдин четин месляйривай яргъаз ийизвай. Мирзаеврин гегъенш квали музейдин затпар рикел хкизвай. Зубалжат Гъуьсейновнади куьгъне затпар кватгзавайдакай хабар хъайи инсанри адан патав чпиз герек амачир куьгъне гъем-гъуьшни тухузвай. Гзаф затпар туьктуьр хъувунизни мажбур жезвай. Амма ахътин надир затпарни гьалтзавай хъи, абуралди меркездин гъар гъи музейдивай хъайитлани дамах ийиз жедай. Дагъустандин культурадин а чаван министр З.Сулеймановадиз вичин хайи районда къетпен жуьредин квалин музей авайдакай хабар хъайила, ада Зубалжат Гъуьсейновнади вичин патав эверна валагъана: «Чилел вишералди тарихдин, этнографиядин имаратар алай къетпен райондихъ вичин музей хъун лазим я. За гъисабзавайвал, къевай и кваллах къилиз акъудиз жедай». Дагъустандин гъукуматдин сад авунвай музейди, исятда республикадин милли музейди, вичин фондунай къве вишдалайни гзаф экспонатар чара авуналди, адаз еке куьмек гана. Амма Мирзаеврин хизанда музейдин затпар мадни гзаф авай. Абурухъ галаз сад хъиз, адет тирвал, музей патал гзаф затпар жуван хуси такъатрихъ къачуниз мажбур хъана.

- Вири цийи крар хъиз, гъар са кар четинвилерихъ галаз алакъалу я, - къейдзавай Зубалжат Гъуьсейновнади. – Сифте нубатда музейдин экспонатрин сиягъ туьктуьрун ва, къилинди, ам кардик кутадай дарамат жагъурун лазим тир.

А чавуз музей патал дарамат къачун патал ада еке алахъунар авуна. Гъелбетда, къайдадик квачир дарамат ремонт авун патал чара авур са къадар пулдин такъатри, ада харж авур хуси такъатар эвез хъувунач. И кардиз ада фикир ганач.

- И гафар яцубур яз гъисабмир, амма зун патал музей тешкилун зи вири уьмуьрдин метлебу кар хъана, - суьгбетзава Зубалжат Гъуьсейновнади.

– Залай хайи чилин тарихдин музей арадал гъиз жедайди хуьруьнвийрилай гзаф заз жуваз субутиз канзавай. Иниз чпин гъвечи ватандикай, хуьруькай, чпин квачерик квай къимет авачир хазинадикай жезмай къвангзаф малуматар чирун патал инсанривай къевез жедат.

АСИРРИН ГУМАДА...

Лагъайтга жедат хъи, Зубалжат Гъуьсейновна вичин рикел алай машгъулатди къунва. Жагъай экспонат гъиле къунмазни, адавай саки гъасятда ам гъи асирда арадиз гъайиди ятга, ам паталай гъанвайди яни ва я тахъайтга чкадин устларринди яни, тайнариз жедат. Пешекарвилелди килигайла, адавай гъасятда адетдин вацун къванцай дуланажагъдин тадарак ва я зегъметдин алат къатлуз жедат. Саки вири вичин гъилералди туьктуьрнавай, къулай ва чими музейда, дагълух квалера хъиз, квачин къапар алачиз къекъезва. И кардихъни вичин метлеб ава: адан фикирдалди, музейдиз атай кас къадим заманадиз гъахъун, ада асиррин руьгъ гъисс авун лазим я.

Гъар са экспонатдиз талукъ яз илимдин паспорт туьктуьрнава. Директорди лугъзвайвал, сифте яз атай гъар са кас тарихдин артефактрин къетпенвили гъейранарзава. Ахътинбурукай сад техил регъведай къванцин алат я, адан «яш» къуд агъзурдалайни гзаф йисар я. Къванцин регъвер лагъайтга, гуьгъуьнлай, геж арадал гъайиди я. Амма асир алатайдалай къулухъни абурун туьктуьр хъунин камаллу-

вили, абурун кIвалахди инсанар гьейранарзава. Патав кIарасдикай тукIуьрнавай затIар гва: цIуз икрам ийидай девирдин, хашунин жуьредин хашперсерин яржар аламай, 19-асирдин кIарасдин гьевчи шкафар. Инсан кьушариз, вагъши гьайванриз ухшар сирлу кIалубрин жуьреда кьалуруналди, вичин кьетIенвал исламдин эхиримжи асирри гъана. КIарасдикай, металлдикай тукIуьрнавай затIарал Шаркъ патан муракаб нехишралди арабрин культура кьалурзавай.

Инсаниятди яшайиш кутур кьадим бинеяр, кьве миллион йис идалай виликан гелер Акуша райондин сергьятрай жагъунал Зубалжат Гьуьсейновнади дамахзава ва адавай и гьар са экспонатдикай сятералди ихтилатиз жеда.

– Зурба девирриз, тарихдин вакъийариз гьахъайла, - хиве кьазва Зубалжат Гьуьсейновнади, - дуьнья, гьар йикъан крар рикIелай алатзава.

АЛАТАЙ ВА АЛАЙ ДЕВИРДИН АРТЕФАКТАР

Акушадин музейда Дагъустандин искусстводин устадрин жуьреба-жуьре гзаф затIар кьалурнава, гьа жергедай яз, алатай асирдин сифте кьилера дишегълийри алукай парталарни.

- Асирар алатна, - кьейдзава Зубалжат Гьуьсейновнади, - килиг садра, магьутдин ери, цвалар гьихьтинбурятIа!

Директордин кьулай кабинетдин виле акьадай чкадал Къайтагъдин зарквай гьаларалди атIанвай нехишдин чешнейрикай сад ала. Директорди гьавурдик кутурвал, ам чагъа аялар ва жегьил хизанар хуьдай питик я.

Мирзаевадин фикирдалди, дагълух халкъарин искусствода гзаф затIар гьеле сирлу яз, чпин манаяр дуьзда акьуд тавунвайбур яз ама.

Музейдин директорди советрин вахтарин чарар, документар мукъаятвилелди гьилелай ийизва.

- Гьихьтин девир, гьихьтин инсанар тир, - гьейранвалзава ада, - чпин акьалтIай чешнеяр патал уьмуьрнигуз гьазурбур тир!

Зубалжат Гьуьсейновнади лап кьиметлу экспонатрик 1969-йисуз Польшадин Закопане шегьерда кьиле фейи дагълух халкъарин Международнй фестивалда Акушадай тир фольклордин коллективди кьачур «Къизилдин якIвни» кутунва.

Адан кIвал яваш-яваш экспозицийриз килигдай чкадиз элкьезвай, ина музей патал цIийиз кьачунвай затIар вахтуналди яз хуьзвай. Зубалжат Гьуьсейновнади чкадин администрацийривай са шумудра куьмек гунин патахъай тIалабайдакай ихтилатзава. Амма цIийи музей эцигунин кьарар анжах «Акуша район» МР-дин кьил Агьмед Магьаромова кьабулна. Ихтилат музейдин кIвалахдин чIехи проектрикайни, месела, «Акуша район рикIел хуьнин ктабар», машгур инсанрикайни ктабар чапдай акьудуниз талукъ яз, кватна. Мад са проект Дагъустандин халкъарин милли парталрихъ галаз алакьалу я. Директордин рикIе гележегда кьилиз акьудна кIани планар гьикъван аватIа, анжах адаз вичиз чида!

За директордивай хабар кьазва: кьенин юкьуз музейдиз вуж кьезва?

- Музейдиз неинки школьникар, патарив гвай хуьрерин агъалияр, гьакI

Дагъустандин шегьеррайни районрай, Россиядин регионрай, кьечепатан улквейрай мугьманар кьезва, - лугьзува Зубалжат Гьуьсейновнади. – Музейдин гьакъиндай фикирар ва теклифар кхьидай махсус дафтарда чаз гзафбур чухсагълудин гафар кхьенва; хьенчIин кьапарал, кьадим заманадин зегьметдин алатрал, милли парталрал... гьейранвал авунвай Дагъустандин искусствоведри кхьенвай келимаярни ава дафтарда.

ГЕЛЕЖЕГДИН АХЛАКЪДИН БИНЕ

Зубалжат Гьуьсейновнади гзаф месэлайриз уьмуьрдин тежрибадиз, гьакъикъи гьалариз килигна кьимет гузва. Ам инанмиш я хьи, хизанда бине кутур адетар, – халкъдин хьсан ерийрин ва асул кьилихрин диб я.

- Четин са карни авач, эгер тарихдин агьвалатриз жуван кIвал, хуьр, район мисал яз гъана, кьимет гайитIа, - лугьзува ада. – Тербия гунин и кьайда, милли адетар, ватанпересвал – вири и ерияр са девирдивайни кьацIуриз жедач.

- Вахтунин инсанар инсафсузбур авунва, - лугьзува Зубалжат Гьуьсейновнади, - сад-садаз хуьрезмач, рикIиз чими гафар хьлагъзамач; инсанри алакьяр атIанва, рикIерни инсафсуз хьанва. Гзаф дагъустанвийриз уьмуьрда чпин чка жагъизвач.

Алишверишламиш хьанвай рафтарвилери инсанрин гьиссер савдадин затIариз элкьуьрзава. Амма зун чIалахъ я хьи, Дагъустан кIвачел акьалт хьийида. Дагъустандихъ чи ата-бубайри дамах авур ахлакъдинни эдебдин мягькем бине ква. Заз чида хьи, фад ва я геж жегьил дагъустанвияр, дегъ заманайрилай башламишна, Дагъустандин тарихдал алахъда, абур инанмиш жеда хьи, культурадинни искусстводин чешнеяр арадал гьуналди, чи ата-бубайриз тIебиатдинни инсандин арада авай дуьзгунвал акуна. Абур бажарагълубур ва викIегьбур тир, абуруз чпин халкъ кIандай. Умуми руьгьдинни ахлакъдин ерийрал, намусдинни адалатлувилин кьанунрал бинеламиш хьанвай чи миллетрин арада авай багъа алакьярни рикIелай ракъурун дуьзтуш. Гьабуралди чи чил мягькем я!

Айшат ТАЖУДИНОВА

Мугъгъуббат хкягъа

Чам хкягъунин, гъуьлуьз финин жигъетдай, зи къисметди гъанач. Вирида зун рикГиз чими руш я лугъудай, вични хъсан агъвал квай ва гъурмет авай хизандай, амма илчийрик чи ра-кларал къевз гъерекат квачир. Гуьгъуьнлай зун и кардин гъавурда акъуна: инсанри зи бубадихъай, вичин гафунилай элячI тийидай адан хесетдихъай вил къязавай къван.

Къанни къве йисан яшдиз акъатнавай, къе-пака мединститут акъалтIарзавай зак лишан къванни кутунвай кас авачир. И кардикай зи дидедизни бубадиз фикир авай.

Са сеферда, зун эхиримжи курсуна авайла, зи дуьт руш Аидади заз лугъуда, бес чи курсунин староста Алидиз захъ галаз ихтилат ийиз кIанзава ва ада Аидадивай гуьруьш тешкилун тIалабнава.

– Аданбур къуру гафар-чIалар туш, Мадина, - вичин хвешивал чуьнуьх тийиз лугъузвай Аидади. Адаз чизвайди тир: гъеле сифте курсуна амаз а гада зи рикГиз хуш хъанвайди тир, амма за адахъай, са куьникни умуд квачирвиляй, жуван гъиссер чуьнуьхнавай. Али вири рушариз бегенмишди тир, амма заз аданиервал, абурар ваь, адан къилихар, вич тухузвай тегъер хуш тир.

Аидади авур ихтилатдилай гуьгъуьниз зи рикIел са йисан вилик къиле фейи агъвалат хтана. Зун, Али ва чи декандин руш Амина Москвадиз студентрин конференциядиз ракъурнай. Фидай рекъени, Москвада авайлани, Алиди чи къайгъударвал ийизвай: чи гъилик квай чантаяр къазвай, мугъманханада ферикъат авунай, конференция куьтягъ хъайила, чун кафеда къунагъламишни авуна, гъардаз са кIунчI цуькверни багъишнай.

Аминадиз гъикI авай, Алиди и къайгъударвилер вичиз ийизвайбур я. Али мукъвал-мукъвал адахъ элкъвез рахазвай, заз саки вилни язавачир. Ахпа вахтар алатайла зун гъавурда акъуна: адаз захъай утанмиш тир къван! Амма а чIавуз, Москвада, зунни чIалахъ тир: Алидиз Амина бегенмиш я.

– Ша лагъайтIа, зун Алидиз гъуьлуьз фидай, - лугъунни авунай садра мугъманханадин нумрада авайла Аминади. – Иердини я, хъсандиз кIелни ийизва, я хъвадач, я пIапIрус чIугвадач...

Ингъе гила, Алиди ачухдиз вичин майилрикай Аидадиз лагъана ва завай, ихтилат авун патал, кафе-диз атун тIалабнава. Текдиз зун аниз тефидайди чиз, захъ галаз Аидани атана, амма са вад декъикъадилай, багъна авуна, ам хъфена. Алидин рикIик теспача квайди аквазвай, белки, гъавилай адагъа сифтедилай заз вичин рикIе авайди лагъана, вичиз зал эвленмиш жез кIанзавайди малумарна. Зи мягътелвал акурла, адак мадни къалабулук акатна, икI хълагъна:

– Заз вун сад лагъай курсуна амаз хуш руш тир, гъаК хуш ваъ, заз вун кІан тир... И гафар заз гъеле Москвада ваз лугъуз кІан хъанай, амма жуърэт авуначир... За жуван дидедизни вакай ихтилат авунва, ам вак лишан кутазаз къвез гъазур я, эгер вун рази ятІа. Гъа инал жаваб гумир, фагъум-фикир ая...

За Алидиз гъа и сифте гуърушдал «эхъ» лугъудай, белки, амма бубадин хесет чизвай завай са гафни лугъуз хъанач. РикІяй за умуд ийизвай: бубади ваъ лугъудач, ада чаз гъамиша къил-къилел алай, дидединни бубадин куъмек галачиз, пуларни чир-хчирвал авачиз чпин мурадар къилиз акъудиз алакъдай инсанар чешне яз гъидай.

Няниз за дидедиз зинни Алидин арада хъайи ихтилатдикай лагъана, вучиз лагъайтІа, ам рази жедайдал зун шаклу тушир, ада бубадиз ихтилат ийида. Дидеди ихтилат авурла, бубади са гафни лагъанач. Зун и кардал мягътел хъана, амма къве йикъалай, бубадинни дидедин арада физвай ихтилатдин ван жезвай зун гъавурда акъуна: бубадиз Алидин хизандин «кІан-пун» чирун патал вахт кІанзавайди тир.

– Хуъре са гъалдин агъвалдив яшамеш хъун айиб авай кар яни? – гъуъжет ийизвай дидеди. – Гадади хъсандиз кІелзава, спордал машгъул я, хъвадач, чІугвадач... Вичи вични хуъзва, диде-бубадизни жедайвал куъмекзава. Им тІимияни, Расул? Мегер вунани ичІи гъилелай башламишна, четинвилер эхначни?

– Четин хъана, дуъз я, гъавилияй заз зи рушани ахътин дарвилер эхна кІанзавач. Зунни гъазур тир а гададиз кІвачел акъалтиз куъмек гуз, амма ана, хуъре адан кІвалах ийиз тежезвай начагъ диде, мектебда кІелзамай пуд вах ава. Абур вири ви тарифлу «чамран» къамал ацукъдайбур я!

Са варз арадай фейила, бубади заз вичи зун вичин дустунин хџиз, Анвараз, гузвайдакай лагъана.

– Исятда ам Москвада ава, кІелиз са йис ама, вунани жуван интернатура куътягда, ахпа чна мехъер къурмишда. Анвар абурар алайдини я, кесибни туш, хъсан образовани ава. Вун адахъ галаз женнетда хъиз яшамеш жеда.

– Анвар хъсан гада я, буба, амма заз адаз гъуълуъз физ кІандач.

– Заз вавай жаваб тІалабначир! Ам заз хуш я! Вун зи велед я, зун вакай фикир ийиз мажбур я. А къекъ-верагдиз «ваъ» лугъудайлани, за вакай фикир авурди я! – Буба ахътин ванцелди рахазвай хъи, завай адаз са гафни лугъуз хъхъанач...

– И чи чамра садра къванни рушаз зенг авунач, са гафни адахъ галаз раханач, - дидедиз бубадин фикир къулухъ элкъуъриз кІанзавай. – Вун гъавурда гъат, Расул, чи рушаз Анвараз физ кІанзавач, югъ-йиф шезва. Чун гъи девирда яшамеш жезва мегер, руш гужуналди гъуълуъз гуз? Гъа идалди вуна ваз ви руш кІан я лугъузвани?

– Эхъ, ам кІанивилияй за, валай тафаватлу яз, адан пакадин йикъакай фикирзава. Адан накъвар къурада, зи руш пачагъдин ханум хъиз дуланмиш жеда, - буба вичин гафунилай элячІзавачир.

Анвар хтана, амма адак, вучиз ятІани, чи кІвализ къвез тади квачир.

– Лап дуъз кар ийизва, - жаваб гузвай бубади «езнедикай» хъел атанвай дидедиз. – Анвар чи адетар чидай жегъил я. Лишан кутадалди вилик чам сусан кІвализ фич эхир...

Анваран кІвале авай хабаррикай заз лап геж чир хъанай. Вич лугъумир, Анваразни зал эвленмиш жез кІанзавачир, амма адан дидени буба кІевиз акъвазнавай: сад лагъайди, абруз зун гъамиша хуш руш тир, къвед лагъайди, абур зи бубадиз са гъихътин ятІани пулар буржлу тир, чи мукъвавилери и месэлярни гъялиз куъмек гудай.

Анвара вичинбуруз вичиз маса руш кІанзавайди, ам кабардин руш тирди, ада вичихъ галаз санал Москвада кІелзавайди лагъанвай. Амма абур чпиз кІанивал авуна: зун це лугъуз чи кІвализ атана...

Анвар атанач, захъ тупІал адан дидеди акална.

Гъа икІ зун лишандик квай свас хъана, гъафтеяр къвез алатзавай, чамра садра къванни заз Москвадай зенг авунач. Амма адан диде-бубадик къадардилай артух юзун квай: заз савкъватар гваз къвезвай, мукъвал-мукъвал зенгер ийизвай, къил чІугвазвай... Анваран дидеди, Айша халади, са шумудра, гуя Анвара тІалабнавайди я лугъуз, заз цуъкверин кІунчІарни гъана.

ЦІийи йисан суварин вилик Анвар хтана, диде-бубадик умуд квай: Анваран кстахвилер алатна, ам мехъер авунал рази жеда. Адан кІани руш, Айна, Анвараз «ваъ» лагъана, заочни оделенидиз экъечІна, ватандиз хъфенвай, гъатта гъуълуъзни фенвай. Анваран къил руш икІ дегиш хъунай, ам акІ тадиз гъуълуъз финай акъатнавачир. Адаз вичин диде чинеба Москвадиз фена, ана Айнадихъ галаз гуъруш хъана, адаз чеб ам Анвараз атуналрази туширдакай лагъанвайди чизвачир.

И сеферда диде-бубадихъ галаз чи кІвализ Анварни атана, ам секиндиз ацукъна, заз вил къванни язавачир.

– Диде, минет хъуй, чаз куъмек ая, ваз аквазва хъи, Анвараз зун хуш туш. Чаз садазни и мехъер герек туш! – мугъманар хъфейла, зун, дидедин вилик ацукъна, шехъна.

Дидедин сивай сагафни акъатнач, амма заз аквазвай: и крари адан рикІни тІарзавай.

Анвар ара физ чи кІвализ къведай, амма гъамиша я диде, я вах галаз. Инихъ-анихъ, куъчедиз сейрдиз финни теклифдачир, зенгерни лап тІимил ийидай. Са юкъуз ада завай гуърушдиз атун тІалабна...

– За ваз и ихтилат фад авуна кІанзавайди тир, Мадина, ваз гъакъикъат чир жедай ихтияр ава. Заз чун къвед эвлемиш хъана кІанзавачир, и кардикай за жуван диде-бубадизни лагъанай, амма абур зи гъавурда акъунач. Зи гъилияй жуваз кІани руш акъатна - ам масадаз гъуълуъз фена. Гила заз вуж хъайитІани са гафар я. Заз чизва, вун хъсан руш я, вакай заз уъмуърдин хъсан юлдаш жеда. Амма заз вун кІан туш, ахпа кІан жедани-жедачни – имни завай лугъуз жедач. Зи руьгъ буш-баябан я. Заз ахпа ви рикІ тІар хъана кІанзавач. Жува ваъ лагъана, идал эхир эциг...

А няниз Анвара авур и ихтилатдилай гуьгъуъниз заз зун кІвализ гъикІ хтанатІа чидач. Накъвари туьд бамишиз, завай дидедиз хтанмазни ихтилат ийиз жезвачир. Ахпа, зи ихтилатдихъ яб акална, ада буба вичи алакъарда лагъана хиве къуна...

Абур клевани ванералди, хъел кваз рахазвай, заз вири гафарин ван къвезвай. Дидеди герен -герен гъа са гафар тикрарзавай: абур чеб-чпиз кланзавач, абурун арада кланивилини гъиссер авач, чам къвезвач, руш са жуьредани саймишзавач, зенгер ийизвач, ихтилат-суьгбет арада авач, белки, гададиз кландай масад аватла... Амма дидедин делилри бубадиз са таъсирни ийизвачир, ам вичин гафунал клевиз акъвазнавай.

– Мехъер ийидалди клани рушар тахъай вуж ава!, - гъарайзавай бубади. – Амма мехъерар рикле авайдахъ галаз ваъ, къиле авайдахъ галаз ийида. Вири крар дуъз жеда, аквада ваз. Мад заз и ахмакъ ихтилатар хъийимир. Баде хъанватлани, ви къиле кламаш гафар я авайди, регъуь къванни ийидач! Захъ галаз уьмуьр тухвай ваз вуч без хъанач?

Диде къапарай акъатна:

– Геж гана вуна заз а суал, Расул! Заз ви кланивал, ви чимивал, ви миливал без жезвачир! Ваз авайбур ви бизнесни, дустанни, гъилик какатай чара дишегълиар тир! Зиди ваз манивал тавун тир. Къвал хъанай, аялар хъанай лугъуз – виридаз жув бахтлуди хъиз къалурзавай. Заз зи рушахъни ахътин уьмуьр хъана кландач: вири уьмуьр жув даклан инсандихъ галаз тухвана кландач. Къизилрини бриллиантри бахтар гудач – и кар заз хъсан чида. За ваз минет ийизва, Расул, ша вуна гъалатл ахъаймир. Ша чна гъайи лишан, гъеле геж туш, элкьуьр хъийин.

– Геж хъана! – гъарайна бубади. – Зун гайи гаф къулухъ элкьуьр хъийидайбурукай туш. Заз абур эвленмиш хъана кланзава, гъакъ женни ийида. Анварак зи умударни квайди я, заз хъсан, ихтибрлу амадаг герек я. Муьгъуьббат авач абурун арада? Хъун лазим я ман? Чи рушар пиплерихъ гуьруьшра жедайбур туш, мехъер ийидалди абуруз кланивал вуч ятла чир жедач. Ваз чи рушаз кинояра авай хътин кланивал хъана кланзавани? Вун а кинояр квелди куьтгягъ жезватла, гъадаз килиг! Бахтлудаказ яшамиш хъун патал клан хъун шартл туш!

Зи умудар михъиз барбатл хъана.

Зи накъвар аквазвай Аидади заз гъатта кланидахъ галаз катунни меслятзавай – Алиди датлана адавай зун хабар къазвай.

– Са вуна авур кар туш хъи, бубади куьн рекъидач къван, вун яш тамам хъанвай руш я, -лугъузвай ада. - Жуван бахт патал дяве авуна кланда...

Завай а кар ийиз алакънач. Зун гъуьлуьз фена...

Анвара зи кефи хазвай кар авачир, на лугъуди, адаз закай ерли хабар авачир, адаз зун аквазвачир. Чи гъуьлуьнни папан араярни къериз-цларуз жезвайбур, чимивални тавазвал, кланивал галачирбур тир. Чи сифтевелед, хва, сагъсузди, ДЦП уьзуьр квайди хъана. Зи къилиз гъасятда и фикир атанай: кланивал авачиз туьретмишай аял сагъди хъун мумкин яни мегер? Ругуд йисалай за рушни хун хъувуна. Аялрикай Анвара са акъван фикир ийизвачир, чун агъваллудаказ яшамиш жезвай – гъуьлуь гъа идалди чи вилик вичин буржияр тамамарзавайдай гъисабзавай. Анвара институтда тарсарни гузвай, бизнесдални машгъул жезвай, къвале ам саки жезвачир, бязи вахтара, фирмада къвалах гзаф ава лугъуз, йифизни къвализ хкъедачир. Чи арайрикай чун садрани раханачир, мехъерин вилик

ада заз авур ихтилат чи арада хъайи сифтегъан ва эхиримжи суьгбет тир.

Зун жуван са шадвални галачир къисметдиз муьтлуьгъ хъана яшамиш жезвай. Бубади, хиве къурвал, зун патал са гъвечли аптекни галаз медицинадин центр ачухнавай, ам идара ийизвайбурни, къвалахзавайбурни масадбур тир. Заз къвалах ийидай ашкъини авачир. Акурбуру зун гъуьлуьк квай цуд йисан къене къуьзуь хъана лугъузвай, и кардини зи риклиз къусни хажалат гузвачир. Гъа икъ чна къведани жуван уьмуьрар кечирмишзавай: ам къвалахди, зун аялри «бахтлу» авунвай. Аквадай гъалда чи саналди тир уьмуьр а къадар бушди, манасузди тир жеде, Анвара ичкидиз къил ягъиз гатлунна. Са няниз заз адахъ галаз рахаз клан хъана, амма за сив ахъайнамазни, гъамиша секин Анвара гъарайиз гатлунна. Ада вичин уьмуьрдихъ са манани авач, вич зи вилик тахсирлу я – мехъерикай къил баштлан авуна кланзавайди тир, вичи чи къведан уьмуьрарни, вичиз клани рушан къисметни барбатл авуна лугъузвай. Вири чиз-чиз вичиз гъуьлуьз атай закни ада тахсир кутазвай... Анвара заз вич Нальчикдиз фейиди, вич виликдай клан хъайи рушахъ галаз телефондай рахана, адаз хайи югъ мубарак авурди, адан гъуьлуьз и зенгиникай чир хъайиди, абурун арада къал-макъал хъайиди ва нетижада – абур чара хъайиди лагъана...

Гила, къанницувад йиса авай итим, зи гъуьл, зи виликацукъна шехъзавай. Амма гъа иналзун гъавурда акъуна: ихътин уьмуьрдал эхир эцигна кланда, чун пабни гъуьл са вахтундани хъайид туш. Аялрикай рахайтла, абуруз буба саки аквазвайди туш. Къуй гъа и къве кас къванни бахтлу хъурай - Анварни Айна...

Али? Заз чизвай, зун гъуьлуьз фейидалай къулухъ Али вичин хуьруьнви рушал эвленмиш хъана, амма са куьруь вахтундилай Кефердихъ, къазанмишда лугъуз, фена, ана маса паб къачуна, абуруз аялни ава, вичи духтурхнадин кълин духтур яз къвалахзава. Къуй ам къванни бахтлу хъурай...

Са тлимил вахтундилай зунни Анвар чара хъана, бубади аксивалийиз гатлунна, амма зун жуван гафунал клевиз акъвазна. Анварак са тахсирни квачир, акси яз, заз адан язух къвезвай. Адаз зун кланзавачирди заз бинедилайни чизвай, феначиз кландай... Даклан папа хайи аялар итимдин риклик акахъдач лугъун – дуьз гафар я къван.

... Анвар йисни зуралай Айнадал эвленмиш хъана, Москвадиз хъфена, ана абуруз рушни гада къветхверар хъана. Захъ галазни Анваран араяр дакланбур, къайбур туш. Яхцлур йисни тахъанвай заз мукъвабуру гъуьлуьз хъфин меслятзава, аялар чпи хуьда лугъузва. Амма за мад а кардик хев кухтадач. Са куьникайни дарвал авачиз яшамиш хъуни, белки заз, итимдин кланивални, къайгъударвални эвез ийизва жеде. Аялрини бахтлу декъикъяр багъишзава.

Кланивал, муьгъуьббат... Геж ятлани, зун гъавурда акъуна: гъихътин хъсанвилер, гъихътин яшайишдин къулайвилер, хазинаяр ви вилик эцигайтлани – анжах тек са затл хкъягъа: муьгъуьббат.

ЭЛЬМИРА ИБРАГЪИМОВА

Кивалин гъайванар Домашние животные

Кал – корова

Жунгав, бугъа – бык

Хеб, лапаг – овца
Кел – ягненок

БарцIак
– буйволенок

Яц – вол –

Дана – теленок

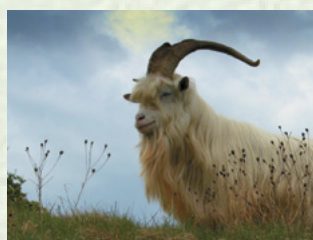
Гьер – баран

Гамиш – буйвол

Цегъ – коза
БацIи – козленок

Къун – козел

Кац – кошка, кот

Вак – свинья

БалкIан – лошадь
Тай (ттай) – жеребенок

Шив, айгъур (эркек
балкIан) – конь

ШенпIи – котенок

Цуърнуьгъ
– поросенок -

КицI – собака

ГурцIул – щенок

Лам – осел

ШаркIунтI
– осленок

Журнал в журнале

Алина Бамматова в образе Алисы в Стране чудес.
Фото Заремы Эртухановой

МОРКОВЬ ПО-КОРЕЙСКИ

ИНГРЕДИЕНТЫ:

*морковь – 1 кг,
чеснок – 1 головка,
уксус – 3 ст. ложки,
масло растительное – ½ стакана,
сахарный песок – 3 ст. ложки,
кинза – 1 небольшой пучок,
перец черный молотый – 1 чайная ложка,
соль – 1 чайная ложка*

ПРИГОТОВЛЕНИЕ:

1. Морковь очистить, натереть на терке, предназначенной для приготовления корейской моркови.
2. Чеснок очистить и растолочь.
3. Все ингредиенты смешать и положить в холодильник.

ДРАНИКИ

ИНГРЕДИЕНТЫ:

*картофель (крупный) – 6 шт.,
яйца – 2 шт.,
мука – 2 ст. ложки,
лук репчатый (крупный) – 1 головка,
сметана – 1 ст. ложка,
масло растительное – 50 г,
чеснок – 4 зубчика,
сода пищевая – на кончике ножа,
соль – по вкусу.*

ПРИГОТОВЛЕНИЕ

1. Картофель очистить, промыть, натереть на мелкой терке или пропустить через мясорубку.
2. Лук репчатый очистить и также натереть на мелкой терке.
3. В полученную массу добавить взбитые яйца, сметану, соду, соль, муку. Тщательно вымесить.
4. Выпекать на горячей сковороде под крышкой.
5. Подавать к столу горячими со сметаной.

КОТЛЕТЫ ИЗ КАБАЧКОВ

ИНГРЕДИЕНТЫ:

*кабачки – 500 г,
яйцо – 1 шт.,
мука – 1,5 ст. ложки,
растительное масло – 2 ст. ложки.*

ПРИГОТОВЛЕНИЕ

1. Кабачки натереть на крупной терке, посолить и оставить на 10 мин.
2. Затем отжать, добавить яйцо, муку, хорошо размешать.
3. Массу выкладывать столовой ложкой на горячую сковороду, смазанную растительным маслом. Котлеты обжарить с двух сторон.
4. При подаче к столу котлеты посыпать мелко нарезанной зеленью.

ШАРЛОТКА С ЯБЛОКАМИ

ИНГРЕДИЕНТЫ:

*мука – 1 стакан,
сахарный песок – 1 стакан,
яйца – 4 шт.,
яблоки (антоновка или другие кисло-сладкие) – 4-5 шт.,
манная крупа – 1 чайная ложка,
масло растительное – 1 чайная ложка.*

ПРИГОТОВЛЕНИЕ:

1. Муку, сахар и яйца взбить миксером или венчиком.
2. Из яблок удалить сердцевину, нарезать их крупными кубиками.
3. Противень или сковороду с тефлоновым покрытием смазать растительным маслом, посыпать сверху манкой. Выложить на нее яблоки, почти до верха формы.
4. Залить взбитой массой.
5. Выпекать в духовке при температуре 240 °С в течение 15 минут.
Почти готовый пирог можно смазать взбитым белком и на 1-2 мин снова поставить в духовку.

Торт «Мандариновый»

ИНГРЕДИЕНТЫ:

*мандарины (без косточек) – 5-6 шт.,
мука – 3 стакана,
сахарный песок – 1,5 стакана,
яйцо – 1 шт.,
масло растительное – 1 ст. ложка,
кефир – 1 стакан,
сода, гашенная уксусом – 1 чайная ложка.*

ПРИГОТОВЛЕНИЕ:

1. Муку просеять через сито.
2. Мандарины с кожурой пропустить через мясорубку или натереть на мелкой терке, чтобы образовалась равномерная масса без комочков.

3. Замесить тесто, соединив все ингредиенты.
4. Противень смазать растительным маслом, на него положить промасленную бумагу или фольгу. Обильно посыпать сухариками, выложить тесто. Дать постоять 30-40 минут.
5. Выпекать в духовке при температуре 220 °С.
6. Готовый торт можно украсить кружочками киви, дольками мандарина, апельсина и даже лимона, положить несколько зернышек граната.

Почти готовый пирог можно смазать взбитым белком и на 1-2 мин снова поставить в духовку.

Уход за волосами в зимнее время

В СВЯЗИ С ТЕМ, ЧТО ВОЛОСЫ ИСПЫТЫВАЮТ ЗИМОЙ ПОВЫШЕННЫЕ НАГРУЗКИ, СВЯЗАННЫЕ С НОШЕНИЕМ ГОЛОВНЫХ УБОРОВ, ПЕРЕПАДАМИ ТЕМПЕРАТУРЫ, НЕДОСТАТКОМ ВИТАМИНОВ, НЕОБХОДИМО СИСТЕМАТИЧЕСКИ ПРИМЕНЯТЬ ОПОЛАСКИВАНИЯ, МАСКИ, В СОСТАВ КОТОРЫХ ВХОДЯТ ЭФИРНЫЕ МАСЛА, ТРАВЫ, СОКИ, ЭКСТРАКТЫ. ОЧЕНЬ ХОРОШИЙ РЕЗУЛЬТАТ В ЗИМНЕЕ ВРЕМЯ ДАЮТ ОБЩИЕ РЕЛАКСИРУЮЩИЕ ВАННЫ И УКРЕПЛЯЮЩИЕ ПРОЦЕДУРЫ.

ЛУКОВАЯ МАСКА «ЧИПОЛЛИНО»

2-3 крупные луковицы натереть на мелкой терке, процедить сок, втереть в кожу головы. Обернуть голову платком и оставить смесь на 2-3 часа. Чтобы избавиться от неприятного запаха лука, вымыть голову и ополоснуть волосы раствором горчицы.

МАСКА С ЧЕСНОКОМ И ПЕРЦЕМ

Горький перец пропустить через мясорубку вместе с головкой чеснока, залить стаканом кипятка, добавить спирт и дать настояться сутки. Затем процедить и втереть в корни волос, оставить на 1 час и смыть. Чтобы избавиться от неприятного запаха чеснока, вымыть голову и ополоснуть волосы раствором горчицы.

«ЛУЧШАЯ МАСКА»

1 столовую ложку касторового масла смешать с 1 столовой ложкой водки или коньяка и 1

чайной ложкой шампуня. Смесь подогреть и втереть в кожу головы, расчесать, чтобы смесь равномерно распределилась по волосам, голову покрыть клеенкой и полотенцем. Через 2 часа смыть теплой водой. Можно смыть шампунем.

ПИТАТЕЛЬНАЯ МАСКА ДЛЯ СУХИХ ВОЛОС

Растительное и облепиховое масло смешать в пропорции 1:9. Полученную смесь втереть в корни волос, оставить на 1 час под компрессом. Смыть шампунем. Процедуру проводить минимум 2 раза в неделю. Курс – 10 процедур.

МАСКА С КЕФИРОМ ДЛЯ СУХИХ И НОРМАЛЬНЫХ ВОЛОС

К 3 столовым ложкам глины добавить кефир до консистенции густой сметаны. Нанести на кожу головы, равномерно распределив смесь по всей длине волос. Оставить на 35-40 минут, смыть шампунем.

МАСКА «1 ЧАЙНАЯ ЛОЖКА»

Взять все компоненты по 1 чайной ложке: глину, мед, лимонный сок, сливочное масло, горчицу, яичный желток. Глину растереть с желтком и маслом, добавить остальные компоненты. Нанести смесь сначала на кожу головы, затем распределить по всей длине волос. Утеплить голову на 1-1,5 часа, после вымыть шампунем.

МАСКА «УСПЕХ»

Смешать в равных частях глину, воду (или масло, при сухих волосах), яичный желток. Получившуюся смесь втереть в кожу головы, покрыть голову полотенцем и оставить на 20 минут, вымыть теплой водой.

МАСКА «РОСТ + ПИТАНИЕ»

Голубую глину, чеснок и лимонный сок смешать, нанести на волосы и втереть в кожу. Утеплить голову, держать 30 минут, после чего промыть голову шампунем.

СОВЕТЫ ХОЗЯЙКАМ

- Тесто, раскатанное тонко, трудно перенести на лист. Это можно легко сделать, если тесто посыпать мукой, перевернуть на скалку, перенести на лист и развернуть.
- Мягкое, липкое тесто раскатать легче, если покрыть его пергаментной или промасленной бумагой.
- Чтобы тесто при выпечке в духовке не подгорело, под формы надо насыпать немного соли.
- Пирог легко вынуть из формы, если сразу же из духовки выложить ее на мокрую тряпку.
- Изделия из теста (пирожки, пончики и др.) нельзя чрезмерно обсыпать мукой, иначе при жарении они впитывают в себя много масла и пригорают.
- Во время выпечки пирогов в духовке верх иногда быстрее подрумянивается, чем низ, и может сгореть. Чтобы этого не случилось, верх пирога следует прикрыть смоченной в воде бумагой.
- Если нужно взбить яичные белки, предварительно подержите их на холоде. После этого белки взбиваются значительно быстрее.
- Надо помнить, что избыток соды в тесте придает изделиям темноватый цвет, неприятный запах и привкус, при недостатке соды тесто плохо разрыхляется.
- Чтобы определить готовность теста не вынимая изделия из духовки, достаточно воткнуть в него тонкую деревянную спичку и тут же достать ее. Если на ней окажется тесто, значит, изделие еще не пропеклось.
- Если в тесте недостаточно сахара, то изделия из него получаются бледными. При избытке сахара брожение теста замедляется, и изделия быстро румянятся, а в середине остаются непропеченными.
- Блинчики будут значительно вкуснее, если в тесто добавить взбитые яичные желтки.
- Для жареных пирожков тесто делают более слабой консистенции, чем для печеных.
- Торт нельзя выпекать при высокой температуре, так как сверху он будет гореть, а середина останется сырой. Выпекать надо при умеренной температуре, предварительно разогрев духовой шкаф.

ЗНАЕТЕ ЛИ ВЫ?

* * *

КРЕНДЕЛЬ – это мучное кондитерское изделие из сдобного теста различных размеров, вкуса и консистенции, но обладающее характерной изогнутой формой. Она напоминает восьмерку или сдвоенный венчик. Слово «крендель» с латыни пере-

водится как «браслет». Впервые это лакомое изделие было выпечено безызвестным, но талантливым древнеримским кондитером. А форму для своей кулинарной новинки он позаимствовал у популярнейшего в те времена женского украшения – браслета. Конфигурация кренделя символизировала неизбежную цикличность жизни. В Европе и ныне крендели довольно популярны, их подают в качестве дополнения к напиткам или как самостоятельное блюдо на завтрак со сливочным маслом или другими добавками. Да и у нас всегда было и остается большим удовольствием попить чайку со сдобными крендельками.

* * *

ПЛОВ – любимое национальное блюдо народов Средней Азии – узбеков, таджиков, туркмен, афганцев, а также персов и азербайджанцев. Существуют два основных вида плова – узбекский, когда рис приготавливается вместе с мясом, и азербайджанский, когда рис готовят отдельно. О том, как появилось это блюдо, повествует одно из преданий. Чингисхан, собирая орду в завоевательный поход на запад, много внимания уделял тому, как и чем кормить несметное войско. Он даже объявил конкурс среди приближенных на «главное походное блюдо». Поскольку замышлялось нестись смерчем и поэтому времени на трапезы в пути было немного (кормить воинов предполагалось раз в день, а на коротких привалах – только поить), советники из среды монголов и татар сразу предложили в качестве главного продукта мясо. Китайцы же, служившие при дворе, посоветовали рисовую пищу – долго переваривается, создает ощущение сытости. Приняв решение, Чингисхан повелел соединить мясо с рисом – так появился плов.

ЖЕЛЕЗНАЯ РЕДЬКА

ЦЕЛЕБНЫЕ СВОЙСТВА

Благодаря большому содержанию железа и эфирных масел редьку используют при анемии, пониженной кислотности желудочного сока, простудных заболеваниях, стенокардии, аритмии.

Из-за большого содержания эфирных масел редька обладает сильным раздражающим действием. Поэтому ее рекомендуется употреблять с растительным маслом или сметаной, а сок разбавлять водой или другими соками.

РЕЦЕПТЫ

Салат из редьки. Требуется: редьки 200 г, моркови 100 г, яблок 100 г, чеснока 3 зубца, ½ лимона, соль. Редьку и морковь натереть на терке. Яблоки и чеснок измельчить. Все перемешать, добавить тонко нарезанный лимон, соль, заправить лимонным соком.

Целебный нектар. Нарезать редьку маленькими кубиками, положить в кастрюлю, посыпать сахаром и печь в духовке в течение 2 часов на слабом огне, затем процедить, отжать и принимать жидкость по 2 ст. л. перед едой и на ночь перед сном.

Редька противопоказана при обострении заболеваний органов пищеварения и почек.

СВЕКЛА ПРОТИВ ХОЛЕСТЕРИНА

ЦЕЛЕБНЫЕ СВОЙСТВА

Употребление свеклы в пищу способствует снижению уровня холестерина в крови и желчи, нормализует артериальное давление, улучшает работу печени. Отвар свеклы обладает противовоспалительным, успокаивающим, болеутоляющим свойствами, улучшает обмен веществ.

РЕЦЕПТЫ

Отвар. Мякоть свеклы залить водой в соотношении 1:5, томить на водяной бане 30 минут, долить кипятком до первоначального объема, охладить, процедить. Пить по полстакана во время приема пищи 3 раза в день.

Сок. При простуде, анемии, гипертензии, бессоннице помогает сок свеклы, смешанный с медом в соотношении 5:1, который принимают по 100-150 мл 2 раза в день.

Полусырая и вареная мякоть свеклы противопоказана при гастрите с повышенной кислотностью желудочного сока, сахарном диабете, камнях в почках, при щелочной моче и поносе.

ТМИН ВЕТРОГОННЫЙ

ЦЕЛЕБНЫЕ СВОЙСТВА

В народной медицине тмин используется в качестве средства, нормализующего работу органов пищеварения, снижающего процессы гниения и брожения

в кишечнике. Применяется при хроническом гастрите со сниженной секрецией, кишечной атонии, колитах с метеоризмом и запорами, дисбактериозе, а также при хроническом холецистите. Тмин добавляют к пище кормящих матерей для повышения лактации. Тминная вода эффективна для предупреждения маточных кровотечений, анемии.

РЕЦЕПТЫ

Применение тмина в качестве приправы в восстановительном периоде после инсульта или инфаркта миокарда оказывает благоприятное действие на восстановление здоровья.

Тминная вода. Залить 1 ч. л. семян тмина стаканом кипятка, настаивать 1 час, процедить.

Принимать однократно перед сном при метеоризме. Детям старше 3 лет тминная вода рекомендуется внутрь при кишечных коликах по 1 ч. л. 1-2 раза в день в течение 2-3 дней. В виде полосканий помогает при зубной боли, ангине.

ИНУЛИН ТОПИНАМБУРА

ЦЕЛЕБНЫЕ СВОЙСТВА

Топинамбур (земляная груша) содержит белки, сахара, аминокислоты, а также углеводы, основным из которых является инулин; витаминов С и В1 в нем в 2 раза больше, чем в картофеле. Также много калия, цинка, железа. Инулин – вещество, которое в организме человека расщепляется до фруктозы, столь необходимой людям, страдающим сахарным диабетом. Топинамбур рекомендуют включать в рацион питания при подагре, мочекаменной болезни, желудочно-кишечных расстройствах, малокровии, снижении зрения.

РЕЦЕПТЫ

Земляную грушу употребляют в пищу в сыром виде, ее варят, жарят, солят, маринуют, сушат.

Суп. Взять по 200 г топинамбура и корня сельдерея, ½ моркови, корень и зелень петрушки, 1 ст. л. муки, 1 л воды. Корнеплоды натереть. В кипящую воду сначала опускают сельдерей, через 3 минуты – морковь и корень петрушки, еще через 3 минуты – топинамбур. На сухой сковороде прокалить до кремового цвета муку, добавить оливкового масла, заправить суп. Варить 10 минут, затем закрыть крышкой и дать настояться 5 минут, посыпать зеленью при подаче на стол.

СЕРДЕЧНАЯ ТЫКВА

ЦЕЛЕБНЫЕ СВОЙСТВА

Тыква является диетическим продуктом, применяется в питании больных анемией, стенокардией, гипертонией, при желудочно-кишечных заболеваниях. Она выводит «вредный» холестерин, способствует профилактике атеросклероза, повышает иммунитет. Вареная мякоть тыквы рекомендуется при водянках как мочегонное средство. Семена тыквы вкусны, питательны и обладают противовоспалительными, глистогонными свойствами.

РЕЦЕПТЫ

При мужском бесплодии тыква полезна во всех видах (сок, свежая мякоть и блюда из нее), особенно семена. Мякоть в вареном и печеном виде употребляется при язвенной болезни желудка и двенадцатиперстной кишки, при воспалении почек.

Тыквенная запеканка. Взять 200 г мякоти тыквы, 100 г творога, 2 ст. л. сахара, 2 яйца, соль. Тыкву натереть на терке, перемешать с творогом, добавить взбитые яйца, сахар, соль. Форму смазать маслом, выложить массу, выпекать в духовке до готовности.

Не рекомендуется употребление тыквы при гипотензии и поносе.

ЯБЛОНЯ – ВРАГ ЖИРА

ЦЕЛЕБНЫЕ СВОЙСТВА

Яблоки содержат органические кислоты, белок, дубильные вещества, каротин, витамины группы В, клетчатку, сахара, микро- и макроэлементы (много железа), пектин. Полезны при нарушении обмена веществ, ожирении и подагре, при авитаминозах, избыточном холестерине, при ревматизме, мигрени, заболеваниях сердечно-сосудистой системы, гипертонии, малокровии, а также как мочегонное средство.

Яблочный сок и спелые яблоки рекомендуют для профилактики атеросклероза и как витаминное средство.

РЕЦЕПТЫ

Сок. Натереть спелые яблоки, добавить воду в соотношении 1:1, оставить 3 часа настаиваться, процедить, отжать, добавить по вкусу мед. Пить по ½ стакана 3-4 раза в день как витаминное средство.

ПАХАРЬ И ЛЕВ

(Татская сказка)

Жил-был когда-то один крестьянин. Был он очень беден и хоть старался, из сил выбивался, добра так и не нажил.

Вот однажды, когда он пахал свое поле, неведомо откуда появился перед ним лев.

Испугался крестьянин, а лев говорит:

- Не бойся! Я давно за тобой слежу, и ты мне пришелся по душе. Ты любишь свой труд и трудишься всегда с охотой. Давай будем дружить. Делай свое дело, а я свое. А что добудем – все поровну.

- Ты – лев, я – человек, - ответил пахарь. Какая между нами дружба? Я тебя боюсь!

- Ну что ж... - Пахарь задумался. – Попробуем! Я буду пахать землю, сеять семена, убирать хлеб. А ты?

- Летом твои посевы выгорают от зноя. Тебе ведь страшно идти к роднику за водой? У воды всегда таятся хищные звери... А я никому из них не дам даже близко подойти к воде. Ты польешь спокойно свое поле и соберешь большой урожай. А еще я буду охранять твою пшеницу от кабанов, что топчут посевы, от злых людей, которые норовят украсть зерно. Спи себе ночь спокойно, а днем со спокойным сердцем трудись. Разве худо?

Согласился крестьянин. Стали они дружить, трудиться вместе. Дружба со львом принесла пахарю счастье. Он зажил в покое и достатке.

Захотелось как-то льву проверить, крепка ли их дружба. Пришел он к пахарю, но не в поле, как всегда, а домой и говорит:

- Ну что, человек, плохо ли тебе живется? Зря ты меня тогда боялся. Видишь, как славно дружить?

- Это верно! – согласился крестьянин. – Ты мне настоящий друг... Только я все равно тебя побаиваюсь. Уж больно ты видом страшен! Голова у тебя как у лохматого пса.

Обиделся лев. Но виду не подал. Сказал только:

- Возьми кинжал и нанеси мне рану.

- Что ты! – ужаснулся крестьянин. – Как я могу.

Но лев стоял на своем, и пахарь, хотел не хотел, ранил его в шею.

Роняя на землю кровь, лев ушел, не сказав больше ни словечка.

Забравшись к себе в логово, он усердно зализывал рану, и она быстро зажила.

А когда рана зажила, лев снова пришел в дом к пахарю и велел:

- Найди то место, куда ты ударил ножом.

Искал пахарь, искал. Ни раны, ни шрама – все заросло!

- Рана зажила, - удивился он. – Да как быстро!

- Рана кинжальная излечивается легко, - ответил лев. – Неизлечимы раны, нанесенные языком. Меня, царя зверей, ты сравнил с лохматым псом. Дружба нашей конец. Отныне мы враги. Будь осмотрителен!

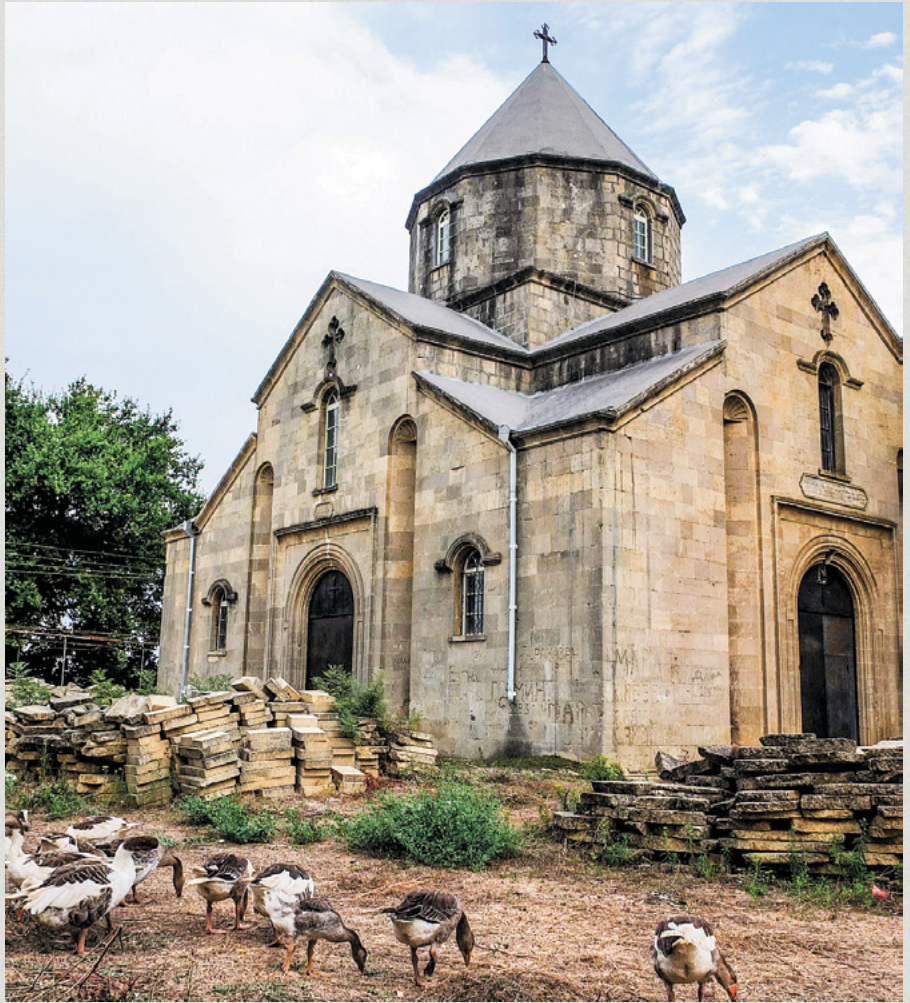
Дагъустандин дегъ тарихдин имаратрин жергеда Дербентдивай 37 км яргъа, и райондик акатзавай Нюгди хуьре авай эрменийрин Пак Григорисан килисани ава.

Тарихчийри лугъузвайвал, Кавказдин Албаниядин пачагъ Урнаира, вичи хашпара дин къабулайла, эрменийрин пачагъ Трдатавай, хашпарадиндикай вязкелун патал вири эренийрин сифте католикос Григорийдин тухумдикай тир са епископ (кешиш) ракърун тлалабнай. Григорийдин хтул, Вартанесан 15 йис хъанвай Григориса иниз къведай разивал малумарна ва адакай Кавказдин Албаниядин сад лагъай епископ хъанай. Ам Чордиз атана акъатна (бязи чешмейри им Дербентдин дегъ девирдин тлвар яз гьисабзава).

Амма са тлмил вахтундилай ам инин бутпересрин дин гвай маскъутл сихилрин члехиди тир Санесан буйругъдалди зулумар авуналди къена. Адан асгъабийри жаван кешишдин мейит Амарас килисадиз гваз хъфена (гилан Нагорный Къарабагъ) ва ам гъана кучукна.

Пак Григорис телеф хъайи чкадал са гъвечли килиса хкажнай. 1916-йисуз эрменияр тир къве стха Ваненцянци (Ваненцовар) Григоранни Лазаран гъакъидал Нюгди хуьре еке килисадин дарамат эцигна. Советрин девирда килиса гадарнаваз хъана, амма чкадин мусурман халкъари ам чукулуриз тунач, пак ибадатхана хъиз хвена. Чкадин агъалийрикай сада вичин квале эрмени кхъинар атланвай къулу къван хуьз хъана, вич рекъидай вахт атайла, ада хъиз веси авуна: «Иесияр атайла, вахце абурув». Хъи бубадин веси къиле тухвана. Исятда а къван килисадин къене ава: адал алай кхъинрай килиса ни ва мус, нин къуватралди туьхклуьр хъувунвайди ятла – вири кхъенва.

Килиса чкадиз, чинал хкунин квалахар, чкадин гьукумдаррин куьмекни аваз, Дербентдин эрменийрин общинадин къил Виктор Даниляна гъиле къуна. Дербентда, амай халкъарин арада дуствилелди ва ислягъвилелди 5 агъзурдалай

Пак Григорисан килиса

виниз эрменияр яшамиз жезва. Вирида санал къуватар эцигна, туьхклуьр хъувур килисадиз федеральный дережадин къимет авай тарихдинни культурадин имарат я лагъай тлвар ганва. Виридалайни важиблу ва мукъуфар истемизшзавай члагъавилер килисадиз Еревандин устадри ганва. Ислам дин гвай чкадин агъалийрини чпивай жедай куьмекар авуна. Месела, чкадин художник, мусурман агъалиди эрменийрин хатлуниз мукъва яз ва кешишдин меслятарни фикирда къуна килиса патал къуд икона ширералди чугуна.

Гъар йисуз, август вацран пуд лугъудай гъяд юкъуз (им Пак Григорис жазадиз чугур югъ яз гьисабзава) Нюгдидиз Дагъустандай, Россиядай эрменияр, гъакни

хашпара дин гвай маса миллетдин инсанарни (сабур аял хашпара динда тваз, садбур некаягъ ийиз, садбур дуьа ийиз) Нюгдидин килисадиз къвезва.

Кисловодск шегъердин килисадин кешиш, вич Дербентдай тир Тер Саргис Дагъустандин эрменийрин диндин регъбер я, ам гъар йисуз Пак Григорис рикел хкизвай юкъуз Нюгдидиз къвезва. Килисадин 100 йис тамам хъайи члавуз иниз Россиядин вири пилерай – Москвадай, Санкт-Петербургдай, Дондал-алай-Ростовдай, Кисловодскдай, Къизлярдай, Каспийскдай, Магъачкъаладай ва Дербентдай – мугъманар атанай..

**Гъазурайди
Гуьлнара АСАДУЛАЕВА я**

ТАР ДУВУЛРИ КЪАДА

Малум тирвал, уьмуьрдиз кьимет адан яргъивилиз ваъ, манадиз килигна гуда. Набиюлла ва Нурбият Абдуллаеври, чпин багърийрин, санал кваллах авур юлдашрин, дустарин гьуьрмет къазанмишуналди абурун виридан уьмуьрда рикел аламуькъдай гелер туна. Генани, къилинди ам я хьи, абур чпин веледризни хтулприз виридалайни хъсан ирс туна – абурлу тербия. Мадни лугъун хьи, и члехи хизандин къилер тир Набиюллани Нурбият чпин вилик члехи хъайи веледрин къени крарик къуьн кутаз, абурун агалкъунрал шадвал, разивал ийизни агакъна. И кардин себебни ам я хьи, и къве къени гьуьлни паб чебни гъа ихътин инсанвилини тербия къачурбахтлу инсанар тир...

Набиюлладинни Нурбията гьуьрчег, члагай уьмуьр кечирмишна лагъайтла, чун ягълмиш жедач. Яшайишдин жуьреба-жуьре четин месэлайриз фикир тагана, абурвай чпин арайрин юмшагъвал, меслят, гьуьрмет, къайгъударвалвири уьмуьрда хуьз алакьна.

Гъа ихътин рафтарвилерин шагьидар абурун веледарни, кваллахдин юлдашарни, мукьвабурни хъана, виридаз и къве касди санал тухвай яргъл уьмуьр чешне хъана. Идан себебни ам я хьи, а патал алайдан кефида эцягъ тавун, гъилелай хъсанвал авун, дарда авайдан гъавурда акьун – и ерияр Абдуллаевриз дериндай хасбур, хизанда адеттирбур хъайидия. «Къусни фурс, лавгъавал гвачир, чпи авур гьуьрметдин эвездиз затлани кван тийир инсанар тир» - лугъуз, чидайбуру Абдуллаеврин ичли хъайи квалер, багъ сефилдиз рикел хкизва.

Нурбаният клевиз начагъ хъана, Набиюлладин ахварни къарай атлана, ам папан къилихъай къакъатзавачир. Вири хизанни адан патав гвай.

Бадедин рикел аладарун патал, хтулри чпин вири члехи хизандикай фильм гъазурна, вирида клани «уллу-дидедиз» саламар, алхишар ракъурна, ам хайи югъ мубарак авуна. «Уллу-бубани» рикелай ракъурнач – адазни «Къизил-Буба» лагъана орден гана!

Амма хажалат гьуьзет тавур патай атана: гъамиша клубан, вичиняшариз килигайла жегъилзамай, 2017-йисан январдин вацра вичинни Нурбиятан «къизилдин мехъер» иер мярекатдалди къейд ийиз квалчин хъанвай Набиюлла денбеден месиз аватна... Рикел... Къутармишиз хъанач. Ам икел къини вири къурвах авунай.

Гьуьл къилихъ галамаз вич сагъ кхъуник умуд квай Нурбият ми хъиз руьгъдай аватна, ада аялриз лагъана

хьи, Набиюлла авачир адан уьмуьрдихъ са манани амач. Са шумуд вацралай амни рагъметдиз фена.

Цуькверал хизанда виридан рикел алайди тир. Рушарикай сада, Заремади, бубади вичин аялриз ва хтулриз цуькверикай гьикел ихтилатар ийидайтла, гьикел абурухъ гелкъведайтла, рикел хкизва...

- И кар чиз, за гъар хкведайла цуькверин тумар, штилар, тазар хкидай, - лугъузва Заремади. – Къез бубадиз шад жедайвал акунайтла! Ада лугъудай, цуьквер аялар хъиз я, гьикъван хъсан куьн абурухъ гелкъвейтла, гъакъван гзаф гьуьзелвал, рикел шадвал къез абур гуда. Дидени буба амачир квал, гъа чун хъиз, етим хъана. Хтулрин вилни хъанва. Чун мукьвал-мукьвалана квател жедайди тир, бубадал, дидедал къил члугъудай, жуван дерди-балани абуроз ийидай, меслятар къачудай, - давамарзава вичин ихтилат Заремади. «Куьн ама-

чиз чун гьикI хьурай бес!» - кхьенай Заремадин руша Барията абуруз бахшнавай вичин шиирда. Сашумуд йис идалай вилик Бариятан вичин жегьилзамай бубани кьенвай эхир...

«Бертерин иервал дувулрилай аслу я». Ихьтин адетдин, амма камалдив ацанвай гафар лагьана садра вичин шиирда бажарагьлу чи шаир Фазу Гьамзатовна Алиевади: хизандин дувулрилай абурун кьвери несилрин кьисметар аслу жезвайди я. Са мус ятлани и иер гафар Фазу Гьамзатовнади члехи ва дуствилин хизандиз – Набиюлла ва Нурбият Абдуллаеврин хизандиз - бахш авурбур тир.

... Нурбият, адан вах ва пуд стха Социализмдин зегьметдин Игитдин, машгьур Ильмутдин Насрутдинован хизанда члехи хьайибур я. Бубадин хсуси чешнеди абурукай зегьметдал рикI алай, пешедиз чан гудай, вири кьуватар хийирлу крариз серф ийидай инсанар яз тербияламишна.

Набиюлла патал лагьайтIа, чешне адан вичин буба Мегьамед хьайиди я: ам вичин кайвани Хадижатахъ галаз яргьи ва баркаллу уьмуьр тухвай хизандин кьил тир. Набиюлладиз гьуьлуьз фидайла, Нурбиятан 20 йис тир. Магьачкъалада ветеринаррин техникум акьалтIардалай гуьгьуьниз Москвадин Ветеринариядин Академиядиз феи кьастунал кIеви жегьилди лап хьсан кьисметар кьачуз кIелзавай. Бубади адал дамахзавай, амма тагькимарна: бубадикай адаз жедай куьмек авач. Амма Набиюлла гьвечIи чIаваалай вичин месэлайрай масадан куьмек галачиз кьил акьудиз вердишди тир. Адан дидеди ихтилат авурвал, аял чIавуз гада Буйнаксда авай аскеррин частуниз михьи яд гваз фидай, аскеррини адаз кепекши бахшанд гудай. А кепекрихъ гадади са хара газетарни журналар маса кьачуна, кIвализ хкидай, дидедизни бубадиз лугьудай: «Кьачу, кIела, дуйньяда вуч хабарар аватIа чира».

Академияда Набиюллади кьилин стипендия кьачузвай, ам гадади неинки тек вичиз бесарзавай, гьакIни диде-бубадиз куьмекар гузвай. КIелна куьтыгьайла, Набиюллади Дагпотребсоюздин кьурулушда сифте Къаякент районда кIвалахнай, гуьгьуьнлай ам жегьил, кар чидай пешекартирвилай республикадин гзаф

маса районриз кIвалахал ракъурнай. Гьа и йисара жегьилрин хизанда абурун сифте велед Мегьамедмурат пайда хьанай.

Чebни чIехи хьанвай веледрин диде-бубаяр ятлани, Абдуллаеврин аялрин рикIелай чпин аял чIаван вахтар садрани алатдач, абуру рухвайринни рушарин рикIера багьа ядигарар хьиз амазма.

Абдуллаеврин чIехи хва Мегьамедмурата рикIел хкизва: бубади адаз сифте яз машин гьализ чирайла, ада гьеле мектебда кIелзамай. Садлагьана вири чир жедач эхир, амма буба сабурлу тир, яваш-яваш хциз машиндин сирер чирна. 18йисаз акьатайла, Мегьамедмурат армиядин жергейриз фена, улакьрин ротади акьатна, адакай генерал тухудай автомобилдин устадлу шофер хьанай.

– Чи уьмуьрдин лап важиблу арайра буба гьамиша чи кьвалал хьайиди я. Гьатта чIехи-буба, баде галаз за присяга кьабудайла частуниз атанай, кьуллугь куьтыгь хьайила, зи вилик Москвадиз атанай. ГьакIни ам студентар хьанвай вичин хтулри «кьин кьадай» мярекатриз фидай – вичин невейри лап хьсандиз кIелун адан рикIин мурад ва шадвал тир.

Гьа ихьтин чими гафаралди буба гьвечIи хва Рашидханани хкизва:

- Са сеферда няниз бубади заз лугьуда, а чIавуз зи цIуд йис тир: ша, чна кьведа багьда кьелемар акIурда. Заз са акьван хуш авачиртIани, зун фена бубадихъ галаз. Кьведани фурур атIана, кьелемар акIурна, ятар гана – гьа икI вад-ругуд акIурна. За

жузуна, ибур вуч тарар я, буба? Ада жаваб гана хьи, анарар я, са кьуд-вад йисалай абурал ири, ширин анарар битмиш жедат. РикIеллама, за фикирнай: вад йисалай неда лугьуз, икьван зегьметар чIугун кьез тир? Гила, буба вич амачиз, и тарари бул бегьерар гудайла, чна абуру играми буба рикIел хкиз, адаз алхишар-дубаяр ийиз, анарар незва, мукьвабуруз, авачир чарабурузни гузва.

Милаим гьиссеривди Абдуллаеврин веледри ва хтулри чпин диде ва баде Нурбиятни рикIел хкизва. Бадеди вичин веледарни, хтуларни бубадизни чIехи хциз кьетIен гьуьрмет ийиз вердишарна. Вичивай бажармишиз жедай, вич гьавурда авай гьи месэладин патахьай хьайитIани, ада аялриз бубадал ва я чIехи хцел алукуьн меслят ийидай. Абуруз дуьз акур кардал, гьата ам вич рази туштIани, маса садавни шаклувал ийиз тадачир. Бубади лагьайтIа вири аялар дидедиз акьалтIай гьуьрмет ийиз вердишарнавай. Ам вич вичин дидедивни гьа и жуьреда эгечIдайди тир ва гьамиша и гафар тикрардай: «Диде – диде я!».

Руш Заремадин рикIел январдин хьуьтIуьн югь, 10-число, диде хайи югь, адан 36 йис тамам хьайи югь, кье хьиз рикIел алама! А кьуд Дагьустан патал лап мекьби, пис кьаяр авайди хьанай, нубатсуз куьчедиз экьечIдай касни авачир. Няниз хизан вири санал кIватI хьана, амма бубадивай, живер аваз, хквез хьанвачир, амма гьакI ятIани, виридалвил ам хтунал алай: гьикI хьайитIани хкведа, дидедиз хайи югь тебрик ийида! Ингье йиф алукуьна, дидедик кьалабулух акатна: рехь-хвал пайгарзавачир гьалара ам гьикI хтурай? Амма йифен геж вахтунда, гьиле цуькверин еке кIунчIни аваз, буба хтана акькатна!

Заиради мадни рикIел хкизва хьи, са сеферда ада вичиз чIагьан ягьиз чириз кIанзава лагьанай. Са кьадар вахтундилай, вичин хайи югь тир са пакамаз, вилер ачухайвалди, патав чIагьанни гваз акьвазнавай буба акурла, адан шадвили а кьил авачир! Бубади, хьуьрез, аялрин рикI алай мультикда авай манини лугьузвай: «Гьайиф хьи, хайи югь йиса садра жедат...»

– Жуван аяларни чIехи хьанва, - лугьузва Заремади, - амма мегер чи рикIелай хсуси аял чIаварин агьва-

латар, дидедени бубади чаз серф авур къван рикІин чимивал, абурун акъулар, тербия алатдани? Чакай гъар садан рикІел абурун гафар, абурун хъвер, кІанивал, чахъ галаз авур суьгъбетар, чирай крар-кІвалахар аламазма.

- Бубади чаз гъамиша и гафар тик-рардай: дуствилелди яшамиш хъухъ, сада-садаз куьмек ая. И несигъат гилани, зун амайлани, ахпа, зун ама-чир чІавузни рикІелай ракъурмир – им квез зи веси я... - рикІел хкизва веледри.

- Дидедени и крариз иллаки къетІен фикир гудай- чи рафтарвилериз, чун чав гатІунзавай жуьредиз, чи гъурметлувилиз, чІехибуру гъвечІибурун патахъай къайгъударвал авуниз, - рикІел хкизва чІехи

авункетІна: къуй вичиз кІани къван вахтунда яшамиш хъурай... Ихътин мисалар Абдуллаеврин хизада кІани къван ава.

- Диде кагъулвал течирди тир, ада чунни гъа ихътинбур яз верди-шарнавай, - рикІел хкизва рушари. – ЧИЖ хъиз кеспидилай алатдацир. Гъикъван чун фад къарагъайтІани, ам кІвачел алаз жедай, суфрадални пакаман хуьрек гъазур тир! КІвале чун патал са адет авай – фу нез суфрадихъ ацукъдалди вилик са кІвалах къилиз акъудун, агудун лазим тир. Куьчедал къугъунар ийиз чун чи таярилай лап геж экъечІдай...

Веледри сада-садан гафатІуз чпин истеклу дидени буба рикІел хкизвай. Нурбиятан гаф кардивай чараз жеда-чир, вични вафалу кайвани, аялрин

Гъуьл къена, вич шегъердиз, аялрин патав хутахай вахтунда, Нурбията хуьре кІвале амай цуькверин хажалат ийизвай: а кІвалин набататрал Набиюлладин рикІ алайди тир, рушариз гъарда сад хкана, чпин кІвалера хуьз кІанзавай. Амма Нурбията лагъана, къуй кІвале вири чпин чкайрал буба сагъзамайла хъиз аламуькьрай...

хци, Магомедмурата. – Дидеди чи рикІел бубадин гафар, ада чаз авур веси мадни хканай, гъвечІи стхани вахар зал тапшурмишна. Им чи арада хъайи эхиримжи ихтилат тир...

- ЧІехибуруз гъурмет авун – им чи хизанда лап бинедилай авай кІеви къанун тир. Гъар жуьмядин юкъуз кІвалахдин югъ куьтягъ хъайила, чун сифте Буйнакскдиз, бубадин диде-бубадин патав, пакадин киш юкъуз дидедин диде-буба яшамиш жезвай Къакъашурадиз фидай, - рикІел хкизва чІехи руш Тотуша. – Гъа ихътин регъимлувилелди чи дидени буба вири мукъвабурув эгечІдайди тир. Зи рикІел алама, дарда, гзаф аялар авай къунши хендеда дишегълидиз дидеди суьрсетдалди гъикІ мукъвал-мукъвал куьмекар гудайтІа. Абдуллаеврин аялри мад са дуьшуьш рикІел хкизва. Абурун стха Рашитханан сифте муаллим, Елизавета Васильевна, кІвалер маса гана Петербургдиз, вичин аялрин патав куьч хъхъанай. Са кІус вахт алатайла, ам и кардал пашман хъана, амма элкъвена хкведай мумкинвал амачир – яшамиш жедай чка авачир. И кардикай хабар хъайи Набиюллади папахъ галаз меслят авуна муаллим дишегъли чпин кІвале ферикъат

къадирлу диде тир. Гзафбур гъейранни жедай: ругуд аялдин диде, чІехи кІвалидара ийиз, аялриз дуьз тербия гуз, гъуьлуьн къуллугъда са кІвачел акъвазиз, дагІана кІвалихъ галай мугъманарни чин-гъилачухдиз къаршиламишиз гъикІ агакъзавайди я?!

- Чи таярал виридал гъамиша мектебдин махсус алух-форма жедачир, амма чун вири мектебдиз форма алаз, пад-къил темягъ фидайвал туькІвена фидай. Дидеди йифе амаз чи лацу хивер чуьхвена, уьтуь яна, перемдин хиверик кухтадай, пакамаз фад къарагъна чи кифер храдай.

Аялар гъеле гъвечІизамаз Нурбията вичин хизандин къайгъуйрив къадай кеспияр тамамарнай: аялрин бахчайра, мектебда, районода. Амма им акІ лагъай чІал туш, гуя ам вичин къуллугъдин пешедив хъайивал-хъуй лагъана эгечІиз хъанай. Ваъ, кІвалахдални ада вичин гъакъисагъвал, пешедихъ рикІ кун, инсанвилин хъсан ерияр раиж авунай.

Ингъе, яшар 55-дав агакъайла, райондин а ЧІаван регъбер М. Шихсаидова, Нурбиятан къилихар, инсанвал хъсан чизвайвилай, адаз ЦІийи-Къаякентдин мектебдин директорвилин къуллугъ авун теклифнай. Нурбията разивал

гъасятда ганачир, ам къве рикІин хъанвай: алакъдатІа адалай ихътин жавабдар везифа? Гъуьлел меслят гъайидалай гуьгъуьниз ахпа разивал гана. Адаз чизвай: ам четин крари вилив хуьзва.

Мектебдин дарамат, усал гъалда авайди, михъизгъилий фенвайди тир. Нурбият, сифте нубатда, мектебдин дарамат, адахъ галай гъаят кІевелай чинал хкунив эгечІна. Зегъметар акъалтнатІани, амма гъиле къур кар баркалла къведайвал къилизни акъудна.

Муаллимрихъ галазни адан рафтарвилер туькІвейбур тир, рикІ эцигна кІвалахзавайбур, чпин пешедиз вири къуватар серфзавайбур, тарсара цІийи-цІийи, аялрив чирвилер асантдиз агакъариз жедай къайдаяр гъиле къазвайбур ада садрани рикІелай ракъурдацир, абурукъуьн, гъевес кутадай, лазим чкайра абурун тІавар къадай, чухсагъул малумардай.

ИкІ кІвалах тешкил авур директордивай вири коллектив са фикирдал алайди ийиз, дуствилинди, гъурметлувални меслят авайди ийиз алакъна.

Нурбият регъбер тир йисара ЦІийи-Къаякентдин мектебгзаф къадар гъурметлу наградаяр кубокар, грамотаяр, медалар къазанмишай машгъур мектеб хъанай. Директордин вичин зегъметарни такуна амуькначир – адаз «Дагъустандин лайихлу муаллим», «РФ-дин умуми образованидин гъурметлу къуллугъчи», гъукуматдин наградаяр, РД-дин образованидин минисерстводин гъурметлу грамотаяр ганай.

Зун и хизандай чими гъиссеривди рикІ ацІанваз хъфенай.

* * *

За фикирзавай, гъикъван гъайиф жедай кар я: несилриз бубайрилай амай хъсан, абурулу ерияр тазвай хизанрин къадар къвердавай тІимил жезва... Абдуллаеврин и хизан мукъувай чир хъуни зун а кардихъ мадни инанмиш авуна хъи, сагъ дувулрилай, шак авачиз, сагъ хилер къарагъда, сагъ бертерал чан гъида, бул емишар гуда. Гъа икІ, са несилдилай масадал физ, адалатлу, марифатлу ерияр инсанрин арадай квахъдач хъи квахъдач...

ЭЛЬМИРА ИБРАГЪИМОВА

ЯРАТМИШЗАВАЙБУРУН КЪАЙГЪУДАР

*Чи хиялра на куькГуьрай кузва экв,
Дишегъли яз, вахъ итимдин хъанва эрк,
Къенибуруз вакай багъа къаш хъана,
Чурубуроз вакай жеда кудай серг.*

*Галатун гъич чир тахъана, Къвалахна,
Гегъениарна Шииратдин Булах на.
Шумудни сад ахварамай лезгияр
Зигъиндин зенг яна, вуна уяхна.*

Ишиир Максим Алимова чи Ватандихъ рикI кузвай, лезгийрин тIвар виниз хкажзавай са вахакай кхъенвайди я. Дугъриданни, чи халкъдихъ эхиримжи вахтара инсанперес ва ватанперес инсанар къит жезва. Зи ихтилат вичин ери-бине Мегъарамд-хуьруьн райондин Тагъир-Къазмайрин хуьрай тир, хайи халкъ ва Ватан патал датIана зегъмет чIугвазвай къегъал лезги дишегъли Гуьзеля Юзбековна (Алимарданова) Гъасановадикай я. Гуьзеля Гъасанова заз мергъематлу кIвалин кайвани, къайгъудар диде, тежрибалу муаллим, бажарагълу шаир-таржумачи ва регъимлу инсан хъиз чида.

Садазни сир туш хъи, кIвал, хизан кутун гъар са дишегълидин къилин мурад я. Дишегълидин сад лагъай везифани кIвалин чимивал хуьн, вафалу диде хуьн ва аялриз инсанвилдин тербия гуня. И кар себеб яз, ада сифте нубатда хизандикай фикирзава.

Гъасановриз къве хва ава. Чехи хва хизанни галаз Махачкъалада яшамиш жезва. Абуру чпин диде къилин мурад-дивагакъарна – къве хтул (къветхверар Замирни Эмир) багъишнава. ГъвечIи хци Санкт-Петербургдадин медуниверситет, ординатура ва интернатура куьтягъна, чIехи медцентрда, патолого-анатомиядин кафедрада, кIвалахзава. Идалайни гъейри, ам медицинадин илимдал машгъул я.

Гуьзеля Юзбековна Санкт-Петербургда шегъердин сергъятра яшамиш жезгъаф йисаря. Ада Гатчинадин школада урус чIалан ва литературадин тарсар гуз 35 йисалай гзаф я. Гуьзеля вичин чирвилер артухарунал пара машгъул я ва датIана кIвалахни ийизва, яратмишни. Ада вичи кIвалахзавай мектебда журналистикадин къетIенвилер чирунин махсус секциядиз регъбервал гузва. Гъа са вахтунда гъевеслу пешекарди вичин рикI аялриз, мектебдиз

ва чирвилериз багъишнава. Гъавилляй адан гъилик кIелай аялрикайни хъсан пешекарар жезва. И карди адан тежрибадинни чирвилерин дережадин гъакъиндай шагъидвалзава.

Эхъ, Гуьзеля вичин багъри макан-дивай яргъа яз хейлин йисаря. Анжах вич гъурбатда аватIани, хайи дидедин чIал, милли адетар рикIелай ракъурзавач. Гъа икI, лезги ханум "Булах" тIвар алай яратмишунрал рикI алайбурун кIватIалдин тешикатчи я. Эдебиятдин кIватIалдин гъакъиндай Гуьзеля Гъасановади ингъе вуч лугъузватIа: «Шииратдин кIватIал арадал гъун зи мурад тир, вучиз лагъайтIа алай вахтунда са бязи хизанра аялриз дидедин чIалал я рахаз, я кхъиз кIамач. Гъавилляй за зи вилик эцигнавай максадрикай сад чIалахъ рикI кузвайбуруз, чIалал яратмишзавайбуруз рехъ шегъре авун я. Са гафуналди, чи чIал хуьнин жигъетдай чи садвал – им виридалайни зурба яракъ я. Бубайри лугъудайвал, типIих санал хаз четин я, са-са тIвал хаз – регъят».

Гъелбетда, эдебиятдин кIватIал са тIвар паталди арадал гъанвач. «Булахдин» вилик жуьреба-жуьре крар, гъялна кIани месълар ква.

«2016-йисан гатуз чун хайи чилел хтанвай, чи кIвале мад сеферда дустар кIватI хъанвай. Сугъбетар ийиз, шиирар кIелиз ацукънавай берета фикирдиз чи кIватIалдиз са тIвар гун атана. Гегъеншдиз малуматар ганавачIани, кIватIал са шумуд йис идалай вилик арадал атанвай лагъайтIани жеда. Гъа

инал (2016-йисан 8-августдиз) "Булах" арадал атана. Гъа икI, зи мурадни къилиз акъатна», - ашкъидивди ихтилатзава Гуьзеля Гъасановади.

Эдебиятдин кIватIалдин къиле авай Гуьзеля Ватандиз хтайла, санал кIватI хъана, иштиракчийри меслятар ийизва, чпин вилик цIийи макъсадар эцигзава.

Шадвилелди къейд ийиз жеда, вичин яш «жегъил» ятIани, «Булахдихъ» бегъерарни авачиз туш – алатай йисуз «Булахдин чешмедал» тIвар алай шииратдинни гъикаятдин эсеррикай ибарат кIватIал чапдай акъатна. Сад лагъай ктабда алай аямдин хейлин авторрин (иллаки жегъилрин) эсерар гъатнава. КIелдайбурун гегъенш къатар патал цIийи къелемрин бегъерарни винел акъуднава. Имни анжах тебрикна кIани кам я.

Гуьзеля Юзбековна са къадар шииррин, литературадин критикадин макъалайрин, таржумайрин (урус чIалай лезги чIалазвалезги чIалай урус чIалаз) сагъибя. Ам Бакуда акъатзавай "Алам" журналдин редколлегиядин векилрикай сад я ва аниз мукъвал-мукъвал критикадин макъалаярни акъатзава. Москвадин литературадин "Российский колокол" альманахда 2013-2017 лагъай йисара Г.Гъасановадин хейлин таржумаяр ва урус чIалал кхъенвай шиирар акъатнава.

Интернетдин сергъятра лезги чIалал яратмишзавай векилрихъ галаз Гуьзеля Юзбековнади сих алакъяр хуьзва, абурун яратмишунрихъ галаз таниш жезва ва къиметар гузва. Интернетда кардик квай лезги группайра лезги чIал чирунин рубрика тухузва. Хейлин лезги авторрин шиирар урус чIалаз таржума авунва. Гъа са вахтунда урус классикин эсерар лезги чIалазни таржума ийизва.

Гъайиф хъи, ихътин алакъунар, агалкъунар авай, лайихлувилелди яшамиш жезвай къегъал рухавайриз ва рушариз чпин чирвилер ва бажарагъ хайи чилел ишлемишдай мумкинвал гъамиша жезвач. Ихътин инсанар чи багъри чилел гзаф хъанайтIа, чи Ватандиз экуь гележег жедай. Гъар гъикI хъайитIани, чна абурал дамахзава ва Аллагъдивай абуруз бахт ва чандин сагъвал тIалабзава.

ДЖУЛЬЕТА ОМАРОВА

Уьмуър, яшайиш гъа са чкадал акъвазнавач. Ам, авахъна физвай яд хъиз, виликди физва. Идахъ галаз сад хъиз, инсанрни и дуьньядиз сабур къвез, сабур хъфиз жеда. Им чавай дегишариз тежедай кар я. Амма жувалай гуьгъуьниз регъимлу твар, дерин гел тун – им гъар са касдин везифа я. Гъа ихътин, вичин твар тур, инсанрикай сад рагъметлу Зумрият Жабраилова я.

Гъикъван йисар инлай къулухъ алатайтлани Зумрият Жабраилова риклелай алатдач. Вучиз лагъайтла, ада вичелай гуьгъуьниз акъалтл тийидай булач, жавагъирар хътин шиирар тунва. Ам гуьрчег, таъсирлу, несигъат гудай, са шумуд ктабдин автор я.

Чна куь фикирдиз адан «Женнетдин багъ» ктабдай са шумуд шиир гъизва.

Къуй Зумрият Жабраиловадиз женнет къисмет хъурай!

Илгъамдин бейтер

Зумрият ЖАБРАИЛОВА

ЗИ ЛЕЗГИ ЧИЛ

Лезги чилин са пад-Каспий,
Авахъзава Самур вацъни.
Гъарда вичин ийиз кеспи,
Авадан я Лезгистан зи.
Зи Лезгистан - хайи Ватан,
Вахъ девлетар, адни ава,
Гъарда вичихъ ялиз яргъан,
Вахъ къанихбур мадни ава.
Каспий гъуьлни, Самур вацъни,
Жергедава са шумуд дагъ.
Лезги чилин суьрет гуьрчег,
Серес жеда акъурла рагъ.
Зи хайи чил, чъехи чилер,
Къве пай хъанва къе чун патал.
Денг ийизва халкъдин къилер,
Чпиз девлет чухун патал.
Шумуд жуьре шагълар, ханлар -
Нефсер пехъи жанавурар,
Атанай чаз чириз чъалар,
Къармахривди чухваз варар.
Шумудни сад - атай душман -
Шез, хъфенай, яз чеб пашман.
Балкъанрин къвачик бармакар
Баят хъанай, квахъайла кар...

ВАФАЛУВАЛ

*Ватандин Чъехи дяведин цъаярай
адахли тахтай рушан мецелай*

Яраб, зи яр, къланиди, вун
Акатна жал ялаврик цъун?!
Зи уьмуърдин эхирдалди
Вал вил алаз акъвазда зун.

Фенатлани гъикъван йисар,
Алатзавач риклелай твар.
Суракъзава за даима:
Гъинава вун, зи кълани яр?!

Хъанач чун сад-садаз къисмет,
Бахтсуз хъана чи муьгъуьббат.
Сад Аллагъдин къадардалди
Дуьшуьш хъана чал мусибат.

Эгъли хъанва гила къе зун,
Жегъилвилдин амач гъунар.
Гъалибвилдин юкъуз хъайтлан
Хкведач жал яраб зи яр?!

Лезги рушан вафалувал,
Лезгистандиз чкълана ад.

Кълани ярдал вил аламаз,
Къени сефил яз ама сад.

Пудкъанни цъуд йисан къене.
Къланид ама Бикед рикле,
Игит риклер авай рушар,
Шагъдагъларин къукъвалла твар

ЗИ ДАГЪУСТАН

Зи Дагъустан, хъуй вун абад,
Авач санан вахъ авай ад.
Ви гъар ргал язва чун шад,
Са шумуд чъалар, Дагъустан.

Арха хъана пара дустар,
Къанни цъувад жуьре халкъар.
Сад Аллагъди бахтатар къар,
Къубан хъуй гъалар, Дагъустан.

Стха, вах, лугъуз къуна гъил,
Гъамиша ачух тир гуьгъуьл!
Вун садрани тахъуй сефил,
Цуькведин гатфар, Дагъустан.

Чуьллер ава вахъ авадан,
Ви дамар я гъар са инсан.

Рушаризни гьакI рухвайриз,
Ахъая варар, Дагъустан.

Вун хътин уьлкве са чаз ава,
Ишигъ гузвай рагъ я цава.
Женнетдин багъ гьар са чка,
Къацу тир багълар, Дагъустан.

Вахъ авачир са затI авач,
Са-садан тIварар за къадач,
УстIаррикай зун рахадач,
Къизил заргаррин Дагъустан,
Гуьзел дагъларин Дагъустан.

ДАГЪУСТАНДИН КЪЕГЪАЛАР

Эй къегъалар, дагъдин лекьер,
Къалура куь уьтквемвилер.
АтайтIа душман Ватандиз,
Тагъ эциг адал хъсандиз.

Усал жемир адан вилик,
Къуькни ружа ая гъилик!
Сух жедайвал адан вилиз,
Амуькдаивал хаин буьркъуьз.

Шумуд душман атанай чал,
Агакбайла чпин ажал.
Жуьретлувилелд куьне абурал,
Авунай гъужум, къегъалар!

Куьне накъ чукурай жаллатI,
Ава адаз хтун ният,
Фикир хъурай вичин баят,
Уяхдиз акъваз, къегъалар!

Душман тамир куь сергъятдал,
Ая адаз фир-тефир сал.
Мет-къил гатаз амуькдаивал
Чпин дидеяр, къегъалар!

ДИДЕДИН ВЕСИ

Хва дяведиз фидай чIавуз,
Дидед хъиз икI лагъанай:
-Герек ятIа чанни гана.
Жуван Ватан хуьх,- лагъанай.

- Эгер ятIа вун зи бала,
За лагъайвал ая вуна.

Ухшар хуьх вун ви бубадиз,
Гъалибвал гъваш хуьр, убадиз.

Ви гьар къадам я зи гуьгъуьл,
Таз тахъуй гъа диде сефил.
Акъуд веси, акат вилик,
Къанлу душман ктур кIаник.

Дидеди къил къадайвал тик,
На хура тур асландин рикI.
Гардан кIирдач на душмандиз,
Ватан къалурдач пашмандиз.

Далудиз кап яна ада,
Рекъе тунай дяведиз хва.
ВеьгеначтIан инжи накъвар,
Валлагъ, квахънай йифен ахвар.

Хтанач хва, гьакIни буба,
Низ авурай гила арза?
Гар цана на, наши душман,
Вахчуда на къати тIурфан.

Гъалибвилин атана югъ,
Атана рагъ, хкатна юргъ.
Шадлу хъана халкъдин рикIер,
Къезил хъанай чав гвай дердер.

ЗАЗ ЦУЬКВЕР ГВАЗ АТАНАЙ ВУН

Заз цуьквер гваз атанай вун,
Цуькведавай руш тирла зун,
Авуна ваз са назик хъвер,
Къачунай за вавай цуьквер.

Атирдин ни галай ширин,
Шадарна гуьгъуьл зи рикIин,
Муьгъуьббатдин лишанар тир
Цуькведин кIунчI, чи къведан сир.

Экв гузавай вацрани чаз,
Аквадайвал чун сад - садаз,
Къызгъиндаказ кутаз ашкъи,
Гуьгъуьнавай гъетерни чи.

Вацрани чун гуьзетзавай:
Гъетерни кваз гуьжетдавай.
Пехилзавай абур вири,
Адахлийрал рикIяй кIани.

Цаварни кваз, чилерни кваз,
Кефи шаддиз хъана рахаз.
Къаравулар тир чал вири.
Чешне тир чаз Керем, Эсли.

ИЛГЪАМДИН БЕЙТЕР

Са вахтар я жегъил чIавар,
КIвале къарай текъвез жедай.
Варз алай йиф я са сувар,
Сейрангагда къекъвез жедай.

Гьар пакамаз фад булахдал
Ашкъидивди алад, рушар!
Булахдин цик кутуна гъил,
Куь мурадар тIалаб, рушар!

Гьар са касди жуван чилел
Тун герек я бахтуни гел.
Целегуьнви Адил-Герей,
Абур гъанва на чи хуьрел.

Ажеб жедай экуь йикъахъ,
МичIи йифер галачиртIа.
Серес жедай и дуьньядал,
Гъам-хажалат алачиртIа.

ЦIувад мичIер, цIувад эквер,
Вили цавал тахъуй цифер.
И дуьньядал тахъуй дяве,
Ислягъвал хуьй къугъваз лифер.

Гъамгад гичин я вун дуьнья,
Мукъаятдиз хуьн герек я.
Ислягъвал хуьз рикIиз кIан я,
Чун ислягъвал хуьз зирек я!

Са къаридин фитне себеб,
Къуншид кIвале къал туна хьи.
Жегъил тир свас гъатна рекъе,
Чамраз ичIи кIвал туна хьи!

Гьар санал са рагъулиз яд,
Бес я сиве тур чIуру дад!
Фитнекарар себеб хъана,
Хъваз кичIе я земземдин яд.

Женнетдикай рахаз жеда,
ДапIар гъикI ягъин севериз?
Жегънемдин цIал чраз жеда,
Къуй, чир хъурай а севериз!

Зи 53 йис я, захъ кьве хва ава. Зун зи кьисметдал рази ва бахтлу я. Гзаф клелунар авунатлани, амма парталар цунилай гьейри маса са кьунинни устлар зун хьанач. И пеше залай виридалайни хьсандиз алакьда.

Зи мурад жуван рухвар халис итмар яз члехи авун, абуроз мехъерар авун ва жувакай баде хьун я. Завай хьанайтла, за вахтуник тади кутадай, кьуй вилик квай кьвед-пуд йис фад алатрай - жуван мурадар кьилиз акъуддайвал! Муькуь патахъай, зун ахтин яшдиз акъатнава хьи, гьар са декьикьа кьенят авунни лазим я...

За инсандин намуслувал гзаф вине кьада, зун халисан дуствилини кьадир авай, дуст кьаз чидай инсанни я.

Бика АЛХАСОВА

Чун чин-чина аваз ацукьна шехъзавай. Зун - кьагьур кьез. Дидеди кисна накъвар тукьъунзавай. Анжах хьукьверилай агъуз накъвадин кьве стлал авахьна, биришра квахьна. Диде гьамиша гьа ихьтинди я - тимил рахадайди, вичи-вич хуьдайди.

Чи хизанда виридаз чизвай и агьвалат – лезги гамарихъ галаз алакьалу агьвалат – адан риклел хкана лугьуз, зун пашман хьанвай.

Зи дидедин аял вахтар дяведин ва дяве алатай залан йисарал гьалтна. Абуру – вад аял галаз гьуьлуь гадарнавай зи бадеди - кьил гьикI хуьзвайтла, им мадни залан ихтилат я. (Пабни аяларни вичин хивяй акъудайди итим, зи члехи-буба, кесиб тушир – сифте ам Мехельтада судья, гуьгьунлай Цунтада прокурор тир). Са маса члавуз за адакайни ихтилат ийида.

Дяве куьтыгь хьайила, аялрикай виридалайни члехиди тир зи дидедин 12 йис тир. 18 йис тамам хьайивалди, бадеди ам зи дахдиз гьуьлуьз гана.

Мехъер авур кьуд вацралай дах армиядин жергейра кьуллугь ийиз тухвана, кIвачел залан хьанвай зи диде ам вилив хуьз амуькна. А йисара аскерри кьуд йисуз кьуллугъзавайди тир. Чи хуьр, Анди, куьгьне девиррилай япунжияр цвадай устларралди машгьурди тир. И карда вири четин кIвалахар дишегьлийри тамамарзавайди тир, гьавилай ина вири дишегьлияр япунжияр тукьлуьрунин устадар тир. Гьа кье-пака гьилиз бицлек атунал вил алай дидедизни япунжияр цвана, са тимил пул кьазанмишиз кIан хьана. Куьмек

гудай касни авачир, гьилел мад аялар алай диде вичин дердийри аклажарнавай, кьари кьуьзуь ва зайиф тир. Япунжи гьазурдай сар ужуз тушир, дидеди вичин гишишдин япагьанар маса гун кьетIна. Экуь-вили кьаш авай и япагьанар вичин цлемуьжуьд йисан уьмуьрда дидедиз бадеди мехъерин вилик ганвай авайни-авачир багьа са пишкеш тир.

Япагьанар маса гайи пулунихъ дидеди яхцIур кило сар маса кьачуна. И кьадар сарикай 8-10 япунжи гьазуриз жезвай. Абуру гьазуриз 20-30 югъ акъатзавай.

Япунжияр гьикI гьазурдайди ятIа, за иналихтилат ийидач, амма дидедин гафарай, им четин ва гзаф залан пеше я. Бязибуру масада цвайи япунжияр аламаз кьачуна, маса хгузвай, кьазанжи вичиз туна, иесидив япунжийрин гьакьи вахкузвай. А девирда япунжидихъ игьтияж авай, маса кьачун тавуна амуькда кар авачир. Четинди вуч тир лагьайтIа, гьазур хьанвай япунжияр хуьряй я улакьда аваз, я жуван кIула аваз абур вири санал маса кьачузвай чкадал, масаниз тухвана кIанзавай. Юкьуз милицайрихъай кичIедай – «кустарвал» авун кьадагьа тир, гвай япунжияр вахчуна, кьулухъ элкьуьрзавай, гьатта суд-дувандик кутунни мумкин тир. Йифиз тарашиз кьачагьвал ийизвай чеченрихъай кичIедай – япунжияр, маса мал гваз, дагьдин гуьтIуь жигьиррай Веденодиз физвайбурувай кьачагьри тек са япунжияр кьакъудзавачир, гьакI гвай-гвачир вири. Я йикьанбурухъ, я йифенбурухъ инсаф авачир, амма

андивийрихъ юкьва гапурар авай итимарни галаз жедай, рекъизни, адет яз, анжах йифиз экъечИдай. Экв малум жедалди Веденодиз агакьдай, ана Аргундиз фидай машин жагъурна кІанзавай, атІа кьил Грозный тир – ана андивийриз чидай япунжияр санал маса къачудайбур авай.

Гъа икІ, са варз алатайла, зи дидеди 10 япунжи гъазурна куьтягнавай. Мад са вацралай адаз аял хъун лазим тир. И гьалда аваз, вични кІула залан пар къуна, вични яхдиз рекъиз экъечІун – акьулсузвал тир...

Япунжияр чкадал алверчийриз санал маса гайитІа, абурухъ жедайди лап тІимил пул тир. Грозныйдиз тухвайтІа – вижевай къазанжи къачуз жезвай. КапІ авуна куьтягна, диде и хиялар ийиз ацукьнавай ва ада Аллагъдивай вуч ийидатІа, са меслят тІалабзавай. Садлагъана адан руфуна къеняй акІ кІевиз ва тІар жедайвал эцяна хъи, бегъем тІуьн авачир зайиф зи диде са тІимил амай вич-вичелай физ. Им дидеди вичиз цаварилай атай жаваб яз гъисабна – ада япунжияр Хасавюртин патав, кала хизан галаз яшамиш жез, хуьруьз хтанвай мукьвадаз санал маса гана. Къве япунжидин пул ада гъиле-гъил аваз вахкана, амай муьжуьдан пул гваз вич са вацралай хкведа лагъана. Амма са варзни, са йисни, къве йисни алатна – япунжияр тухвайди хтана ахкъат хъувунач.

Гъилел таза аял алай дидедин уьмуьргъихътин азабркиди физвайтІа – идакай сагъ са повесть кхъиз жеда.

Къве йис алатайла, чаз пул бурлжлуди авай калуз физ кІвачин хънвай мукьва дишегълиди дидени вичихъ галаз фин патал алакьарна. Къаридивай ихтияр къачуна, диде рекъе гъатна. ГъвечІи аялни гвай къве дишегъли, гагъ яхдиз, гагъ гьалтай улакьда аваз, эхирни къуд йикъалай чкадал агакьна.

Дидеди ихтилат авурвал, сифте адаз вичивай япунжияр тухвай мукьва итим чирни хъанач, гъатта адаз шелни атана: са къазмада кравутдал, куьгъне пекерин кІаник, хам кІарабрал алкІанвай, датІана уьгъуь язавай начагъ итим къатканвай, кІвалени – сад-садалай куьлуь са къатІ аялар! Паб дарвилер эхиз тахъана, зур йис идалай вилик къенвай.

Чир хъайивал, дидедивай япунжияр къачуна хъфей юкьуз, йифен рекъе ам чеченрин къачагъри къуна, гвай япунжиярни, балкІанни, амай гвай-гвачир вири къакъудна ахъайнай. Гъа йикъалай адан хизан ми хъиз дарвиле гъатнай.

– Вуна залай гъил къачу, чан руш, -лугъузвай итимди, - и чими вахтунда, са шумуд йикъан рекъер атІана, гъилел аялни алаз, вун вучиз иниз акъатнавайди ятІа, зун гъавурда ава. И гьалдиз къведалди, кешкена зун къенайтІа... - Итимдик шел ккІана. Дидеди вичивай жедайвал ам секинарна, вичи адаз бурж гьалал ийизва лагъана. Гъа и юкьуз диде юлдашни галаз элкъвена кІвализ рекъе гъатнай.

Гила гамарикай ихтилатдал хквен. Чна абуруз табасаранрин гамар лугъузватІани, заз чида – абур лезги гамар я. 1967-йисуз чи хуьруьз, Андидиз, къве кас атана акъатна – жегъил гъуьлни паб. Сад зи дидедивай япунжияр тухвай итимдин хва тир, паб адан кайвани, табасаран дишегъли. Итимди ихтилат авурвал, бубадин рикІелай рекъидалди вич зи дидедиз пул буржлу тирди алатначир. Ада гъар хъиз и тІалабун ийизвай: мумкинвал хъанмазни, иесидив пул агакьар хъия. Буба къена, адан гуьгъуьналлаз къуд аялни гишинвиликни дарвилик рагъметдиз фена. Аллагъди хвена, къуншийрин куьмекдалди пуд аял дардай акъатна, кІвачел акъалтна – къве стхани вах. Чиниз атанвайди амукъай стхайрикай гъвечІиди тир. КІвалахар ийиз Къиблепатан Дагъустандиз акъатай ам гъана амукъна, чкадин иер рушал эвленмиш хъана, кІвал-югъ кутуна.

Бубадин веси рикІе аваз, ада кепек-кепекдал эцигиз, лазим къадар пул кватІна. Са сеферда и агъвалатдин кьил чизвай папа адаз икІ лугъуда: бес ваз бубади лагъанай, а дишегълиди, вич саки къекъверавиле авайтІани, вичин бурж адаз гьалал авуна. Белки, а яргъал рекъе вун гъавайда гъатзавайди ятІа – а дишегълиди вавай пул вахчудач. Ша чна ихътин меслят ийин, чна адаз савкъат яз пуд гам тухуда. Эгер ада япунжийрин къимет пул вахчуртІа, гамар чна гъа гъана са къачудайдаз маса гуда...

Гъелбетда, дидеди абурувай пул вахчунач. Атай мугъманри чеб иниз гъайи пар чІугвадай машинай пуд гам авудна, дидедин вилик эцигна – адаз пишкеш яз. Чаз абурун къимет чизвай, чун патал им лап еке савкъат тир, амма дидедиз ихътин багъа савкъатни къачуз кІан хъанач. Атайбур чпин гафунал кІевиз акъвазнавай, дидедиз чара хъанач – гамар чи кІвале амукъна.

Чал, пуд вахал, гъардал са гам гьалтнай... Амма са юкьуз дидедиз абур чилел, чи кІвачерик кваз акурла, адан сес къуранай. Гъар сеферда, гамуна вил акъурла, адан рикІел вичин жегъил уьмуьрдин а залан агъвалатар хквез, рикІ дар жедай. Эхирни чна пуд вахани гамар кІватІна, дидедин кІвализ гваз хъфенай: ам патал абур гъакІан адетдин гамар тушир, адан туькьуьл рикІел хкунрин себебар тир.

Амма гъар чун адал кьил чІугваз хъфейла, гъикІ хъайитІани гамарикай ихтилат кват хъийидай. И сефердани гъакІ хъана: дидеди а крар рикІел хкизвай, зун шезвай...

И гъадиса, вири куьлуь-шуьлуьярни галаз, чи хизанда виридаз чидайди я. Чи аялризни чирна – вучиз лагъайтІа, ана инсанвилини, регъимлувилини, намуслувилини, рикІин чІехивилини гуьзел чешнейрикай ихтилат физва.

ВИЧИН УЪМУЪР СЕГЪНЕДИЗ БАХШНА

Артистрихъ галаз суьгьбет авун са къадар четин я... Са патахъай, абуруз чпин яратмишунрикай ихтилатдай мумкинвал жеда, муькуь патахъай, – вахт къевез, алатзавайвилай, абур неинки чпин агалкъунрикай, гъакни риклик кумукъай мурадрикай, къугъун тавур ролрикайни, бязи чъавара – фикирдиз хкидай ашкъи авачир дуьшуьшрикайни ихтилат авуниз мажбур жеда...

Дагъустан Республикадин Халкъдин артистка, СтIал СулейманантIварунихъ галай Лезгийрингукуматдин музыкадинни драмадин театрдин къилин актриса Фаризат Зейналовади театрда феи вичин уьмуьрдикай ва вичин уьмуьрда театрди къур чкадикай ихтилатзава...

Аял чIавалай халкъдин манийрал рикI алайтIани, художественный самодетельностда иштиракзавайтIани, вичи шиирар кхьиз, мехъеррик манияр тамамарзавайтIани, театрди ам гъасятда атаначир. Инал фикирдиз гъун лазим я хьи, Фаризат Зейналовадин сикхилда саки вирибуруз тIебиатдин патай гуьрчег сес ва артиствилин алакьунар ганвай.

Гзаф таяр-туьшерин хьиз, Ф. Зейналовадин уьмуьрни гъа са къайдада физвай: мектеб, кIелунар, кIвалах...

Фаризат Докъузпара райондин Мискискадин хуьре дидедиз хъана. Мектеб куьтягъайдалай къулухъ ам Дербентдин хуьруьн майишатдин техникумдик экечIна ва кIелунар акъалтIарна, Дербентдин консервирдай комбинатда кIвалахал акъвазна.

Амма, Фаризата рикIел хкизвайвал, и кIвалахди адан уьмуьрдиз са шадвални гузвачир, руьгди маса крар истемишзавай – адаз гуьрчегвал, музыка, къати рангар хуш тир.

Ингъе 1997-йисуз ам кIвалахиз Лезги театрди атана ва гъа са вахтунда Дербентдин музыкадин училищедин актервилин отделенидикни кIелиз экечIна. Гуьгъуьнлай Дербент шегъерда кардик квай искусствондин ва культурадин институтдин культурологиядин факультетни заочникаказ куьтягъна.

Фаризат Зейналовади вичин сад лагъай роль Валерий Зиминан пьесадай эцигнавай «Къугъугъ, шарманщик» тамашада тамамарнай. Жегъил актрисади тамашада Капля ва Капелька тIварар алай къве актриса рушан къаматар успагъивилелди яратмишна. Им акI лагъай чIал тир хьи, сегънедиз сифте яз экъечIай Ф.Зейналовади вичин артиствилин везифа агалкъунралди къилиз акъудна ва и агалкъун адан яратмишунрин рекъин сад лагъай кIарцIиз элкьвена.

Актриса вичин ролра неинки артиствилин тIебии бажарагъ къалуруналди къугъвазвай, гъакI ада гуьрчег ванцелди маниярни тамамарзавай. Фаризат Зейналова республикада

2017-йисуз Фаризат Зейналовадиз Дагъустан Республикадин Къилин Къарардалди Халкъдин артисткадин тIвар гана.

къенин юкъузни неинки актриса хьиз, гъакI лезги халкъдин ва композиторрин манияр тамамарзавай машгъур манидар хьизни сейли я.

Ф. Зейналовади Лезги театрдин сегънедал тамамарай къван ролрин къадар гзаф я: месела, Р. Гъамзатован «Асиятан рехъ» тамашада адакай Асият хъана; М.Рустамован «Рэкетирар» тамашада - Заира; А.Къардашан «Фана багъдин гуьруьяр» тамашада Гуьруьрдин гуьзел къамат яратмишна; А.Пушкинан «Къванцин мугъман» тамашада Лаура, Идрис Шамхалован «Периханум» тамашада Периханум ва хейлин маса ролра устадвилелди къугъуникди, халкъ-

дин рикI алай актрисади тамашачийрин патай гуьрметни, кIанивални, гурлу капарни къазанмишна.

Адан репертуарда 50-далайни виниз ролар ава. Эхиримжи вахтара ам татаррин драматург Батулла Тураян пьесадай эцигнавай «Вун зи диде я» тамашада Земфирадин ва сербви драматург Мирослав Митровичан пьесадай эцигнавай «Кьуланфера тарашун» тамашада Илонкадин ролра кьугьвана. Амма Гарсиа Лоркадин пьесадай эцигнавай «Бернарда Альбадин кIвал» тамашада 2004-йисуз вич Бернарда Альбадин къаматда аваз тамамарай роль Фаризатаз виридалайни хушди я. Гьа и ролдай адаз «Дагъустандин лайихлу артист» тIварни гана.

Фаризата Бернарда Альбадин уьмуьрдин мусибат акI дериндай гьисс авуна хьи, ада а тегьерда тамашадин агьвалат рикIик кьунай хьи, тамашадилай кьулухь актрисадин рикI тIа хьанай...

Актрисади хиве къазвайвал, ада вичин уьмуьр сегьнедиз бахшнава, ам патал виридалайни важиблу ва виридалайни итижлу темаяр искусстводихь галаз алакьалубур я. Адан гьар са югь кIвалах ргазвайди я – тамашайриз гьазурвилер акун, тамашайра иштиракун... Эгер дустарихь галаз суьгьбетрив эгечлайтIа, ам театрдилай, актердин меденивилини ва ахлакьдин дережайрикай, хьсан тамашада кьугьвадай чIавуз руьгьди цавара лув гьикI гудатIа, гьадакай рахада.

Фаризата ихтилатзавайвал, и роль, а роль лугьуз, ада садрани герек авачир гуьжетрик кьил кутадач; и карди адаз руьгьдин азадвал, маса са куьнилайни, са касдилаьни аслу туширвал гузва; вичин кьетIенвал хуьз куьмек гузва. Гьар са ролда «образдин кьетIен цIир, сир» авай хьиз, яратмишунал машгьул гьар са касдин руьгьдин алемдани вичиз хас, кьетIен сир, кьетIен цIир, гиг ава. Гьакьикьатда, гьакI язни я: Фаризатахь вичин кьетIенвал, тамашдайди, яб гудайди гьейран ийидай артист-вилини ерияр ава, ам са нив ятIани гекьигун четин я.

За Ф. Зейналовадивай, куьне вичелай чешне кьачур, кьачузвай, иллаки куь рикIиз хуш ксар авани, лагьана хабар кьур чIавуз, ада икI лагьана жаваб гана:

- Заз са вахтундани са низ ятIани ухшарди жез кIан хьайиди туш, гьатта заз гзаф крар чирай, ахлакьдин, устадвилини, инсанвилини жигьетдай чешне хьайи хьсан насигьатчийризни, - хиве къазва Ф.Зейналовади. – Россиядин Халкьдин артистар тир Рагьимат Гьажиева, Дагъустандин Халкьдин артистка Дурия Рагьимова, Дагъустандин лайихлу артистка Света Асланбегова - абур зун патал чешнеяр тушир – абур зи рикI алай муаллимар, зи играми дустар, зи багьри инсанар тир.. Актриса анжах вич-вичиз ухшарди, кьетIенди хьун лазим я. Абур вири гьар сад гьа гьахьтин кьетIенбур тир...

Фаризатаз кьетIи кьилих, адетдинди тушир, гуьрчег сес, алатай девиррин лап хьсан актрисайрихь хьайи хьтин бажарагьдин кьакьанвал авайдакай гзафбур лугьузва. Адан пешекарвал, жавабдарвал ва вичин алакьунар жумартвилелди рикI алай пешедиз бахш ийизвайди театрдал рикI алай гьар сада кьейдзава. Аквадай гьаларай, гьа ихьтин ерийри актрисадиз яратмишзавайбурун арада хьсанбурукай лап хьсанди жедай мумкинвал гана. Мадни лугьун хьи, Фаризатан яратмишунрал рикI алай хейлинбур, адаз икрамзавай тамашачийри адаз са хейлин шиирар бахшнава.

* * *

Фаризат Зейналовади гьайиф хьунивди хиве къазва: адан рикI алай къаматар, ролар гьеле тамамар тавуна ама.

- Мумкин я, гьамишалугь мурад яз, тамамардай кьисмет тахана, акакь тийидай мурад яз амукуьнни, - лугьузва ада. - Мисал яз, Египетдин пачагь Клеопатрадин къамат...

ВИОЛЕТТА РАТЕНКОВА

ЛИГИМ ХЪАЙИ ИНСАНАР

Сабият Гъажикеримовна Шахсиновадихъ галаз зун «Тарнаир» санаторийдин гъаятда таниш хъана – ам ана вичин умуърдин юлдаш Тарикъулидихъ галаз санал сагъламвал гуьнгуьна хтун патал авайди тир. Ада вичикай, вичин хизандикай, вичи алатай асирдин юкъвара Хив райондин компартиядин секретарвилдин везифаяр гьикI кьиле тухузвайтIа, Советрин Союз чкIун гьикI къабулнайтIа, къенин девирда гьикI дуланиш жезватIа, ихтилатарна.

Сабият Шахсиновадин умуърни, а чIаварин КПСС-дин регьберрин умуър хьиз, сифте килигайла, маса са куьналдини тавафатлу туш. Виридан хьиз, адан везифаярни кIвалах селиггалудаказ, негижалудаказ тешкилиз алакьуникай, колхозра, совхозра, карханайра гьукуматдин планар ацIурун патал крар вилик кутуникай ибарат тир. А девирдин регьберар гьил михьибур, кIвалахда чан эцигиз вердишбур тир.

– МасакIа хьунни мумкин тушир, чавай кIевелай истемишзавай: кар хиве тунани, ам кьиле тухун къанундиз

элкъвенвай. Са тIимил ян гана хьи, вун партбилетдикай гъамишалугъ яз магърум ийизвай. ГъакIни кIвалахдивай, бязи чIавара – азадвилвайни ийизвай, - лугъузвай Сабият Шахсиновади. Адан гафарай, неинки и жазайрихъай кичIевилъй кIвалахдай, гъакIни хиве къур мажбурнама, гайи гаф кьилиз акъдун адет тир, им чакай гьар садан намусдин кар тир.

Сабият Гъажикеримовна Хив районда виридаз чида, ина ада вири вичин умуър кечирмишна. Ам гъа и райондин Къванцигрин хуьре лежбердин хизанда хайиди я. Дидедихъни бубадихъ

ирид велед авай – 2 хвани 5 руш. Хайи хуьре ирид йисан мектеб акъалтIарна, Сабият Дербентдин дагъви рушарин интернатдиз кIелиз фена. Ина адаз юкъван образование къачуз кIанзавай. Амма интернатдин къаршида Дербентдин педагогвилдин училищедин дарамат авай, гъвечIи чIавалай муаллим хьунин мурад рикIе авай руш сифте анин гъазурлухвилдин курсариз, ахпа педагогвилдин училищедин садлагъай курсунин студент яз фена. Лап хъсан къиметралди сифтегъан классрин муаллимрин отделение куьтягъна, ада хайи хуьре гъа и пешедай кIвалах ийиз башламишна.

Вичин хизандикай, вичин веледрикай, хайи хуьруькай ихтилатдал элячIайла, Сабият Гъажикеримовнадин сес хъуьтуьл, мили хъана.

– Зи рикI жуван хуьрел гзаф алай, амма 18 йиса аваз зун къунши Къуш-тиль хуьруьнви Тарикъулидиз къисмет хъана. Ам залай 10 йисан чIехиди я, вични муаллим я. Чун эвленмиш хъайила, къведни санал са гъвечIи Ляхлахуьруьз кIвалах ийизракъурнай.

Мектебда кIвалах ийиз-ийиз, Сабият Дагъустандин педагогвилдин институтдин филологиядин факультетдикни кIелиз экечIна, аниг акъалтIарна, урус чIаланни литературадин муаллимвалавуна. ГъакIелдай йисара пуд веледни хана, гуьгъуьнлай мад 2 вбелед хъана. Адаз 14 хтул ва 13 птул ава.

– ЧIехи руш Гульмира жувандаз ваь, чара миллетдин жегьилдиз къисмет хъанна – ТIяратIа райондиз. Къвед лагъай хва Шамхални авар рушал эвленмиш хъана, чи районда яшамиш жезва. Амай пуд велед Хивда яшамиш жезва: Зарема Хив райондин культурадин управленидин начальник я, Алени Арсен экономистар я. Чи хизан гъамиша гуьрметлуди, сада-садан къайгъу чIугвадай ислягъди хъайиди я. Аяларни ислягъбур, къенибур, акахъдайбур яз, ярар-дустар авайбур яз чIехи хъайиди я.

– 1968-йисуз зун КПСС-дин членрин жергейриз гъахънай. Адалай вилик за жематдиз хийир авай крара ашкъидалди иштиракдай, хуьруьн, гуьгъуьнлай райондин Советдин депутатвиллиз хкъагънай, - ихтилатзава С. Шахсиновади. - Зун партиядиз къабулай гъа партсобранидал партиядин сифтегъан тешкилатдин секретарвилзни хкъагънай, - ихтилат давамарзава С. Шахсиновади.

Ада вичиз авур ихтибар квадарначир, адалай гьар са хуьруьн агъалидиз

партиядин къараррикай гъавурда гъатдайвал суъгъбет ийиз, гъавурда тваз, абурун лазимвиликай ихтилат ийиз алакьдай. Сабият Хив районда гъар садаз патал мукъва, лагъай гафунин, авур дердин гъавурда акъадай, багъри инсан хъиз тир. Куъмек, меслят кІандай нивай хъайитІани адан кабинетдиз къвез жедай.

– За мукъвал-мукъвал дердийрив, къуллугъдин везифайрив аІай жуван алатай девирарар, советрин девирар, рикІел хкида. Чун гзаф крар ийиз агакьдай: тешкилувилин кІвалахар къиле тухудай, сессияр гъазурдай, депутатрин дестеяр тешкилдай, агъалийриз бегъерар кІватІ хъийиз, устІарриз халичяр храз куъмекар гудай: гъар са каррикІ ашкъидив аІана тамамардай.

Кардин, вичин везифайрин гъавурда авай, вичин жавабдарвал анамишдай, куъмек кІан хъайила ваъ лугъун тийидай, кІвалахдал рикІ алай адаз агъалийрин патай авай гъурмет гзаф тир. И жигъетдай Сабият Гъажикеримовнади сивик хъвер кваз вич Хив райондин компартиядин секретарь гъикІ хъанайтІа, гъам рикІел хкизва.

– Зун кІвале фу чурунал машгъл тир, бирдан зун тухуз партиядин райкомдин сад лагъай секретардин машин атана. Гъилер гъурьуккай ми хъна, тадиз зун ша лагъай чкадиз фена. Заз гъикІ хъана, заз «Знание» обществодай эвернавайди хъиз: заз хабар авай, ана заз, хъсан лектор я лагъана, пишкеш яз сят багъишуниз тІвар янавайди тир. КилигайтІа, зун ДАССР-дин партиядин Обкомда вилив хуъзвай къван! Зун Обкомдин къвед лагъай секретарь В. Одинцова къабулна. Ада заз зун Хив райондин партиядин секретарвилиз тайинарнавайдакай лагъанай. А къуллугъдал за 14 йисуз зегъмет чІугуна, суъгъбетзава С. Шахиновади.

– Сифте къилляй гзаф четин тир, амма жуван ватангълийрин патай куъмек хъайила, четинвал амукънач. Куъмекчярни савадлу, гъилле квачир, кІвалахда гъакъисагъбур гъалтна. А девирда, гъа виринра хъиз, чи райондани гъалар пайгар тушир: къал-макъалар, иллаки миллетчивал сеbeb яз, чи район гзаф миллетар авайди я эхир, чуънуъхунар кими тушир. А йисара сада-садалай тІвар алачир арза-ферзеяр гзаф хкъидай.

– Мектебда кІвалахдай вахтунда аялрихъ галаз кІвалахун четин акъваздай, амма партиядин хиле кІвалахун генани четин тир. Амма гъа ина заз тербиячивилин, педагогвилин тежрибани

лазим атанай. А вахтара кІвалахдин йикъар кабинетра акъуддайди тушир. Пакамалай няналди инсанрин юкъва жедай: магъсулдаррин, дояркайрин, гамарин артелра авайбурун... Зун гъавурда авай: анжах жуван халкъдихъ галаз санал къуън-къуъне аваз яшайишди, уъмуърди, партияди вилик эцигзавай месэляр къилиз акъудиз, гъялиз жеда.

Сифте за гъиле къур кІвалах – табасаранрин ата-бубайрин адетар арадиз хкунин серенжемар тир. Месела, Яран сувар, табасаранри и сувариз «Эбельцан» лугъуда, рикІел хкана, ам къаршиламишиз гатІун хъуна: цІаяр хъийиз, милли хуърекар гъазуриз, манияр, къуълер тамамариз, инсанрин рикІел дегъ девирдин адет рикІел хкана...

– 70-йисара культурадин крар вири гуъгъуъллувилел бинеламиш жедай. Чна Тебиатдин къужахра, хуъерин патав гъай чІурарал суварин майданар тешкилдай, анрал райондин ва хуъерин гуъгъуъллу артистрин концертар къиле фидай, агъалийри чпини анра шадвилелди иштиракдай. Пешекар артистар къит тир а чІавара. Къе заз телевиденидай аквазва: гъихътин гуъзел манидарар ва къуълердайбур ава Дагъустанда! Яраб абур а вахтара гъина авайтІа? – хуърезва Сабият Гъажикеримовна.

А чІавара районда къиле тухвай къван крарин сан къаз жедач: чун гзаф кІвалахар ийиз агакьдай, гила аламат жезва: вахт, къуватар гъинай къвезвайтІа? – лугъузва месэладин гъавурда аваз рахазвай, райондин вири дердийрикай хабардар Сабият Гъажикеримовнади.

– Къуллугъдила сагъламвал сеbeb яз элячІуниз мажбур хъанай – вилерин ишигъ зайиф жезвай. Зун гамарин фабрикадиз кІвалахал ракъурна – ана тешкиллу, кар кІеви гуъзчивилик кутадай, низам гъай кас лазим атанвай. Инани за къайда туна, кІвалахдин нетижаяр винизавуна. Сашумуд йисуз ана кІвалах авурдалай гуъгъуъниз зун райондин Културадин кІвализ регъбервал гуз рахкурна. Заз лагъана хъи, райондин меденият зи алакъунрихъ ва бажарагъдихъ муъгътеж хъанва. Медениятдин хиле кІвалах авун патал агъалийрин гуъгъуълрикай хабар къун лазим жезва, анжах и чІавуз вавай абурун майилар культурадихъ элкъуъриз жеда. Чи крар тартибда гъатиз гатІуннавай хъи – и арада перестройкадин агъвалатар къиле физ башламишна ва вири кІват хъана. Инсанарни, на лугъуди, масабур хъана!

Шахиновади рикІел хкизвайвал, 90-йисара СССР чкІана, гуъгъуънлай къилелатай вакъияяр рикІиз залабур тир, халис яединбур тир лагъайтІани жезвай. А чІавуз адаз и кардикай гзаф хажалат хъанай.

– Чун 30 йисуз къалма-къаришдин девирда яшамиш хъана, лугъузва Сабият Гъажикеримовнади. – Идеалар гъилляй акъатна, мурад ар барбатІ хъана, жегъил са шумуд несил са куънин иесини тахъана гъакІамукъна, уълкведин еришар са камунинни виликди фенач, къулухъди хъана.

Къенин чи жегъилриз бубайрин тарих, адетар чизвач. Исятда маса вахтар алукънава, гъатта багъриярни кваз сад-садавай къакъатзава, сада-садал къил чІугвазмач, дердида акъазмач. Гъарма сад вич-вичиз яшамиш жезва. Мегер им дуъз яни? Зи вил хъанва алатай девирдихъ, – ухът алахъуналди лугъузва Сабият Гъажикеримовнади.

– За аял чІаваалай халичяр хразвайди я, – бирдан ихтилат дегишариз лагъана Сабият Гъажикеримовнади, – гилани хразва. Дербетдин музейда за са вахтара Владимир Ильич Ленинан суърет аваз хранвай халича авайди я, лугъузва дамахдивди Сабията. – За жуван уъмуърда храй къван халичайрин санни жуваз чизмач. Чивекар, сун гуълуътарни хразва – къуй зи хтулри бадедин гъилерин, рикІин чимивал гъиссрай.

КІуфалмили хъвералаз, сабурдалди заз ихтилатар ийизвай и дишегълидин рикІиз тІарвал гайи агъвалатарни хъайиди я. Адан чІехи руш, гуъгъуънлай езнени, лап жегъилзамаз рагъметдиз фена. Амма Сабият Гъажикеримовна дурумлу, рикІ кІевиз къаз чидай дишегълийрикай я. Уъмуър давам жезва, и эгъли дишегълидихъ вичин къисметдиз атай къван рехъ атІудай руъгъдин къуватар ава. Ам дуъньяда къиле физвай еке ва куълуъ агъвалатрикай хабардар я, адан вилик са хара газетарни журналар акваз жеда, ада гзаф кІелзава. Адаз килигиз, жувазни руъгъдай аватиз кІан жедач, на лугъуди, и дишегълидин къисметди инсандин руъгъдихъ къуъзувал авачирди мад ва мад сеферда тестикъарзава.

За адаз чаз адет хъанвай са суал мад гузва: Сабият Гъажикеримовна, куъне «Дагъустандин дишегъли» журнал кІелзавайбуруз вуч лугъудай?

– Къуй абур сагълам хъурай, – жаваб гана Сабият Шахиновади.

ВИОЛЕТТА РАТЕНКОВА

РИКІЕЛАЙ РАКЪУРНАВАЙ СЕНЯТКАРВАЛ

*Дуьньяда виридалайни хъсан рангар
Дагъустанда гъасилзавайди тир*

Дуьньяда виридаз каркачийрин шегъер яз машгъур тир френгрин Авиньон шегъерда дагъустанви Кербалай Гъуьсеназ гуьмбет ава! Адал ихътин кхьинар ала: «Чуру тумар цана, ругъунар битмишариз алакъай кас я». Къе вичин ватанда адан тIвар рикIел аламай кас бажагъат ава. Малум кар сад я – Кербалай Дербентдай тир. Тебии набататрикай рангар хкудиз кIанз алахъна, тежрибаяр ийизвай адал вири хъуьрез хъана. Адалай гуьгъуьниз, вахтар алатайла, чи патарай, Дербентдин гирведей, ругъунрин харалар гвай девейрин карванар дуьньядин вири пипIериз физ хъана: Шаркъ патан, Индиядин базаррал Дербентдай, Къайтагъдай, Табасарандай атай савдагарри ругъунар маса гузвай.

Ругъун асул гъисабдай Дагъустандин дуьзенра булдиз экъечIзавай, вич-вичиз чкIидай чуру набатат тир. Адан дувулрик ализарин, пурпурин ва маса

руварални, ачIара, чухурра – виринра ранг хкуддай и ругъунар битмишарзава».

Ругъунрихъ галаз алакъалу мадни ихътин са ажайиб кар ава. 1843-йисуз урус пачагъдин къарардалди Дербент шегъердин герб тестикъарнавай. Адан эрчIи пата агъадихъ галай пипIел ругъундин цуькведеин ва дувулдин шикил алай. Гуьгъуьнин девирда а чкадал гербда ципицIдин кул эцигнай.

Дагъустанда ругъунар битмишарунин, гъасилунин карди иллаки XXVIII асирдин эхиррилай эгечIна, вири XIX асирда цуьк акъуднавай. Имни къунши зурба империя тир Россияди вичин яракълу къуватар къвердавай гужлу авунихъ галаз алакъалу тир, адан армияда икъван чIавал садрани тахъай къадар аскерарни офицерар авай. И къадар инсанар парталдалди, кIвачин къапаралди таъмин авун лазим къевезвай, уьлкведа заводринни фабрикрин къадар къвердавай гзаф жезвай. Хаммалдихъ къекъевез гатIунай урусар дегъзаманадила инихъ ругъунралди девлетлу Дагъустандиз акъатна. Гъеле 1757-йисуз Кавказда ругъунар хкуддай ихтияр къачур савдагарри ам гъасилдай, регъведей сифтегъан завод кардик кутуна. Урусрин гъукуматди ругъунар гъасилзавай карханайриз вири жуьредин куьмекар гузвай, гъатта Кавказдин чилер и набатат битмишариз кIанибурузгъавая пайни ийизвай.

Виликдай урус фабрикантар рангар РагъакIидай патан Европадай маса къачуна гъуниз мажбур хъанвай. Гила лагъайтIа, Кавказдай къачузвай ругъундин къимет, месела, гъа Франциядай гъизвай ругъундин гъуьрелай къве сеферда артух тиртIани, урус карчийри гъа и багъа дувулдиз майил ийизвай, вучиз лагъайтIа, Дагъустандай къачузвай ругъунрикай кIани къадар

Дуьньяда виридаз каркачийрин шегъер яз машгъур тир френгрин Авиньон шегъерда дагъустанви Кербалай Гъуьсеназ гуьмбет ава! Адал ихътин кхьинар ала: «Чурутумарцана, ругъунар битмишариз алакъай кас я».

ранг хкатдай затIар квай. Са рангадини, ругъунди къван жуьреба-жуьре тавар гузвач, я маса са рангадини сун гъал, парча и къадар мягкемдиз къазвач. Гъавилай, я парча храдай, я гамар-халичаяр храдай усIарар ругъундихъ гъамиша муьгтеж тир. Виш йисаралди и набатат инсанриз хийир къведей са пад тир, агъзурралди хизанри гъа и кардал машгъул яз, чпин къил хуьзвай.

Чкадин агъалийриз ругъунрикай гъар жуьре рангар хкудиз чир хъанвай. Урусрин сиягъатчи ва алим Илья Березина гъеле 1848-йисуз дербентвийрикай икI кхъенай: « Даргъвагъ вацIувай кефер патахъ элкъвейла, анлай къибледихъди, Рубасдихъ, чилер къилий-къилиз ругъунри къунва, маса набататни ина битмиш хъийизмач, вич къван хъсан чилер ина ругъунрив вуганва. Шегъердин патарив гвай вири чилерал ругъунрин дувулрин гъамбарар я аквадайди – хийир гузвай и набатат гъатта са гъевечIи хвал яд акъатзавай чархарин

жуьреба-жуьре рангар, тавар къачуз жезвай. Мадни а кар авай хьи, ина ругъунар битмишарзавай хуьлерин, лакарин арайра къуьлни цаз жезвай! И карди чилик къеж кумукъуниз куьмек гузвай, лежберри хъсан еридин техиларни къачузвай, зулухъ чиликай ругъунрин виниз тир бегъерарни вахчузвай – десятиндилай (саки 1 га) – 300 пут дувулар хкуд хъийизвай. 1863 йисуз Дагъустанда 16 агъзур гадилаи артух чилерал ругъунар битмишарзавай. Гъа йисуз Россиядизни Европадин маса уьлквейриз инай 197 430 пут ругъунрин дувулар тухвана.

Дагъустандин кефер пата виридалайни гзаф ругъунар битмишарзавай чилер Эндирейдай тир Аджаматоврин тухумдив гвай. И ксари англисрин фабрикант карчийрихъ галаз алишверишдин алакъаяр хуьзвай, абуру Астрахандай яна виликан Хасавюрт округдин чилерин ругъунар Англиядиз агакъарзавай. Гъа икI, та урусрин химик Зелинскийди анилин ва анилиндин ранг арадиз акъуддалди давам хъана. . .

Ругъунрин чка анилиндин рангари къур девирдилаи Дагъустанда гамар хрунин адетни арадай акъатиз гатIунна. Гамари чпин гуьрчегвални квадарна. Сададав сересдиз къазвай рангарин чкадал гамарин нехишра вилин ишигъ тухудай хътин къати, са тIимил ишлемишайдалай гуьгъуьниз алахъдай рангар атана. Нетижада дуьньяда машгъур гамарин базарра гамарин къиметар аватна. Лугъузвайвал, гамар хруна анилиндин рангар ишлемишиз гатIунайла, Ирандин шагъди вичин уьлкведа и рангар ишлемишун кIевиз къадагъа авунай. Къадагъадилаи элячIайдаз эрчIи гъилин капгалудунин жазагузвай. Амма ихътин кIеви къадагъадини Ирандин гамарин ери хвенач – къе анин базарра авай гамарин 90 процент анилиндин рангар ишлемишна хранвайбур я.

Амма лугъун лазим я хьи, эхиримжи вахтара гзаф уьлквейра ругъунрикай хкуднавай рангарин иервал рикIел хкана, анилиндин рангар инкар ийидал рекъел хтанва. Къейд ийин хьи, алай вахтунда дуьньяда машгъур алишверишдин чIехи майданрал анжах тIебии рангар квай гамар къиметда ава. Генани алава

хъийин, ругъунрикай хкуднавай рангар неинки тек са гам-халича хрунин карда ишлемишзава, ругъунрикай махсус лакар, чернилар, литографиядин ширер хкудзава. Гъа кIни ругъунрин ширейрикай медицинадани дарманар гъасилун патални менфят къачузва.

КIандатIа куьсри хъурай, кIандатIа пачагъдин тахт, фаркъ авач – и затIари чун чиливай яргъа ийизва, къакъудзава. Гамуни чун чилиз мукъва ийизва, чав чил гъиссиз тазва. Чун накъвадихъ, тIебиатдихъ галаз, гамуни хъиз, сад ийизвай искусстводин са жуьрени авач жеди.

Анар. Камаллу келима.

Дагъустандани и сеняткарвал арадиз хкидай алахъунар авунай. Гъеле 80-йисара Хасавюрт районда Дагъустандин хуьруьн майишатдин илимдинни ахтармишунрин тежрибадин майишатрин чилерал кутур ругъунри такур хътин бул бегъерар ганай. Са гектардилаи 2.5 центнер къурурнавай ругъунрин дувулар кIватIнай.

Алай вахтунда алатай девирдин тежриба рикIел хкана, гамарин, халичайрин гъалар тIебии рангарик къана ишлемишзавай чка тек са Табасаран райондин дагълух хуьрер я.

* * *

Ругъунар битмишарун са акъван четин кIвалах туш, ам бахчайра, бустанра, никIера къени набататрин арайра битмишарайтIа жезвайди я, гъа кIни Махачкъаладин къерехра авай гадарнавай чилерал, къецIил къумлух чкайрани кваз ам са четинвални авачиз экъечIда. Алай девирдин хаммал гъялдай карханаярни эцигна, рикIелай фенвай, са четинвални авачиз битмишариз жезвай и набатат арадиз хкайтIа, хъсан къазанжиярни къачуз, гъилий физвай еримлу гамарин сеняткарвилзни цуьк ахкъудиз куьмек гудай.

Алав АЛИЕВ

Женщина Дагестана

На лезгинском языке

Учредитель:

Министерство информатизации, связи и массовых коммуникаций РД.

Главный редактор

Н. М. КЕРИМОВА
e-mail: J-dag@mail.ru

Редакционная коллегия:

заместитель главного редактора

П. З. АБАКАРОВА

ответственный секретарь

А. Ю. АБДУРАХМАНОВА,
e-mail: delia25@mail.ru

редактор русского выпуска

Г. Х. АСАДУЛАЕВА

редактор аварского выпуска

С. Г. ПАРХАДАНОВА

редактор даргинского выпуска

П. Г. ВАГИДОВА

редактор кумыкского выпуска

П. Х. ХАЙБУЛЛАЕВА

редактор лезгинского выпуска

Н. Н. ИБРАГИМОВА

редактор лакского выпуска

З. Т. АБДУРАХМАНОВА

редактор табасаранского выпуска

С. М. ИСРАФИЛОВА

Корреспонденты:

Э. ИБРАГИМОВА,
А. ТАЖУДИНОВА,
В. РАТЕНКОВА.

Заведующий редакцией

С. М. ГАМЗАТОВА

Художественный редактор

Г. А. КУРБАН-АДАМОВА,
e-mail: guleymat@mail.ru

Адрес редакции и издателя:

367018, Республика Дагестан,
г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1^а.
e-mail: J-dag@mail.ru

Журнал отпечатан в типографии:

ГАУ РД Издательский дом «Дагестан».

Телефоны редакции:

65-00-36, 65-00-37, 65-00-39, 65-00-40.

Официальный сайт журнала «Женщина Дагестана»: женщинадагестана.рф

Сдано в набор 18.12.2018.

Подписано в печать 25.01.2019.

Формат бумаги 60 x 84¹/₈.

Объем: 5,5 печ. л.

Заказ № 0108. Тираж (3300) 501 экз.

Журнал для семейного чтения. Издается с 1957 г. Выходит на аварском, даргинском, кумыкском, лакском, лезгинском, русском, табасаранском языках один раз в два месяца. Свидетельство о регистрации СМИ ПИ № ТУ05-00368 выдано Управлением Федеральной службы по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций по Республике Дагестан.

На обложке:

— Елена Тагирова, генеральный директор РГВК «Дагестан»; III — К юбилею ДМИИ имени П. С. Гамзатовой.

Асирар рикIел хкун

Дагъустандин изобразительный искусстводин музей ачухай вахт 1958-йис яз гысабзава.

Амма гъеле XIX лагъай асирдин эхирра вилик-кылик квай культурадин деятелри Дагъустанда музей арадал гъунин фикирар малумарнай. 1881-йисуз штаб-лекаръ И.С. Костемеровскийди музей арадал гъуналди, Дагъустанда гылин-тупIун сеняткарвилiz куьмек гунин мураддалди, веси авуна, 2779 манат пул чара авунай. Къанни цIуд йисан къене банкда хвейи Костемеровскийдин пулдин къадар хейлин артух хъана. 1910-йисан 29-октябрдиз военный губернатор Вольскийди областдин дережада авай музей ачухунин чарасузвили гыкындай месэла къарагъар хъува. 1913-йисан майдиз Темир-Хан-Шура шегъерда И.С.Костемеровскийдин тIварунихъ галай Дагъустандин гылин-тупIун сеняткарвили музей шад гъалара ачухнай.

Инкылабдилай гуьгъунин сифте йисара Дагъустандин гылин-тупIун сеняткарвили музей чукулрна, пайпаяр хъува. Экспонатрикай амуькый паяр-кIусар Порт-Петровскдиз хутахна. 1923-йисан ноябрдин вацра Дагъустандин музейдин комитет арадал гъана ва адан председатель просвещенидин нарком Алибек Тахо-Годи хъана.

И вахтунда «Художественный музей» тешкилуни месэла гыланай. Гзаф экспонатар: суретар, скульптураяр, хъенчIин къапар, мебель - Москвадинни Петрограддин государстводин музейрин фондарай гъанай. Тахо-Годидин хуси алахунар себеб яз, къенин юкъуз Дагъустандин изобразительный искусствойрин музейда Европадин искусствойрин XVI-XIX асиррин ва XIX-XX асиррин урус искусстводин гуьрчег затIар ава.

Дагъустандив князь Л. И. Бяргинскийди кIватIнавай хуси коллекциядай тамам са кIватIал, художник Т. Горшельтан гылин са шумуд сурет агакъна. Тбилиси шегъерда авай «Баркаллувилин мескен» тIвар алай Кавказдин военный ва тарихдин музейдай Ф.А.Рубодин «Ахульго», «Гимры хуьрел гужум», Н.Е.Сверчкован «Шамилан сурет», Ф. И. Байкован «Дагъвيار вацIай экъечIзава» ва маса яратмишунар вахканай, гыкIни

музейдин пишкеш яз - князь Г.Г. Гагаринан суретрин альбом ва Шамиланни адан хизандин уьмуьрдиз талукъ шиклар авай 18 литографияни. «Музей арадал гъана кIанда, - лагъана А.А.Тахо-Годиди, - экспонатар хуьдай гыкIан чка, кунсткамера ваь...».

1958-йисан сентябрдин сифте кыле-ра Махачкъаладин Маркован куьчеда 200 квадратдин метрдин майдан авай дарамат чара авунай, ана урус, советрин ва РагъакIидай патан Европадин искусствойрин 200-далайни гзаф экспонатар эцигна.

1964-йисуз Дагъустандин изобразительный искусствойрин музейдин директорвиле Патимат Саидовна Гъамзатова тайинарна ва ада 2000-йисал къван музейдиз регъбервална. А чIавара экспонатрин къадар 200-далай 14 агъзурдав агакъна, надир, гуьрчег затIаралди музей генани девлетлу, дуьньяда машгъур хъана. Музейдин 10 залда Дагъустандин ва дуьньядин искусстводин акъалтIай гуьрчег яратмишунар къалурнава, санлай къачурла, абурун тарихдин яргъивили 40 асирдилайни гзаф тешкилзава – аник чи эрадал къведалди II агъзур йисалай къенин йикъалди девирар акатзава. И делил себеб, яз музейдал лайихлудакъ мад са тIвар акъалтна – «Гъвечи Эрмитаж». 2000-йисуз РД-дин Гьукуматдин къарардалди Дагъустандин изобразительный искусствойрин музей Патимат Саидовна Гъамзатовадин тIварунихъ яна.

ДМИИ-дин алай вахтунин директор Салигъат Расуловна Гъамзатовадин алахунаралди, музейди вичин кIвалах вини дережада аваз давамарзава. Музейди итижлу выставкаяр тешиклзава, регионрин, вироссиядин ва вирихалкъарин гегъенш проектар, серенжмар кылиз акъудзава. Алатай цIуд йисара музейдикай Дагъустандин ва Кеферпатан Кавказдин виридалайни чIехи ва нуфузлу илимдинни просвещенидин маканрикай сад хъана.

Музейдин 60 йисан юбилейдиз талукъ яз Дагъустанда са жерге мярекатар кыле фена: Шииратдин театрда яратмишунрин межлис, Дагъустандин, Россиядин ва маса музейрин къуллугъчийри иштирикай «Россиядин музейра Дагъустандин искусство» тIвар алай конференция.

МАРИНА ШЕВЧЕНКО

«КАЖДЫЙ ГРАЖДАНИН-ГОРЕЦ ОБЯЗАН ХРАНИТЬ И НЕ ДОПУСКАТЬ ПРОДАЖУ И ВЫВОЗ ЗА ПРЕДЕЛЫ ДАГЕСТАНА НАХОДЯЩИХСЯ У НЕГО ПРОИЗВЕДЕНИЙ ИСКУССТВА».

Н. Самурский, председатель Дагревкома. 1923 г.

